

Studying the origin of the hadith "I was ordered to fight the people until they say there is no god but Allah." through the Creative Method of Khotir Juynboll

Fatemeh Ahmadi¹ | Ali Hasanbeigi² | Fatemeh Dastranj³

1. PhD student of theology – Quranic and Hadith Sciences. Faculty of Humanities. Arak University. Arak. Iran.
E-mail: ahmadi.fatemeh2030@gmail.com
2. Corresponding Author, Professor. Faculty member of theology department – Quranic and Hadith Sciences. Faculty of Humanities. Arak University. Arak. Iran. E-mail: a-hasanbagi@araku.ac.ir
3. Associate Professor. Faculty member of theology department – Quranic and Hadith Sciences. Faculty of Humanities. Arak University. Arak. Iran. E-mail: f-dastranj@araku.ac.ir

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 08 July, 2023 Received in revised form 22 September, 2023 Accepted 07 October, 2023 Published online 21 March, 2025 Keywords: Contexts of Hadith (Islamic narratives), G H A Juynboll, Common link, Hadith sources, The narrative "I was commanded to fight the people until they say there is no god but Allah".	Emergence of narratives and the dating of documents, from the perspective of Orientalists, is considered one of the new discussions in contemporary hadith studies. Recognizing their methods in evaluating narratives underscores the necessity of this matter, as accepting or rejecting their results will not be possible without familiarity with the approaches of Western hadith scholars. This research, with a shared focus on the document and text of the narrative "I was commanded to fight the people until they say there is no god but Allah", seeks to evaluate the question of which period is identified as the first temporal origin for the propagation of this narrative through the application of Juynboll's method on the narrative and finding common links. This paper aims to fill the gap in studies regarding the analysis of this narrative in the sources of both sides by evaluating the hadith using a combined approach. By employing a descriptive-analytical method, it reached the conclusion that the document and content analysis of the narrative reveal the weaknesses of the chain and its excessive spread during the era of the Umayyad Caliphs' conquests. Additionally, the solitary transmission of the narrative in Shia sources and its transfer in the writings of "Sheikh Saduq" and "Sheikh Tusi" as the earliest narrative sources are among the most significant outcomes of this combined analysis.

Cite this article: Ahmadi, F., Hasanbeigi, A., & Dastranj, F. (2025). Studying the origin of the hadith "I was ordered to fight the people until they say there is no god but Allah." through the Creative Method of Khotir Juynboll. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 15(1), 297-322. DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.19835.3638>

© The author(s).

Publisher: Meybod University.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2023.19835.3638>

Extended Abstract

Introduction

Despite the lapse of a century, the issue of the origin of the texts and the dating of the documents has been noted by orientalists as one of the emerging topics in contemporary hadith studies. Recognizing their method of evaluating hadiths is worth attention because it would not be possible to accept or reject their results without being familiar with the method of Western hadith scholars. In the present study, an attempt is made to review the hadith sources and the method that orientalists use to date the hadiths in question, thus identifying the origin of hadith dissemination by finding common narrators in determining the time of publishing the hadiths. This helps to determine what meaning can be obtained by evaluating the hadiths against the corresponding criticism criteria.

Methodology

The research method is descriptive-analytical, and the data analysis is documentary-declarative based on intra-textual and extra-textual dating rules. In this research, through library work, the required data are derived from the texts was collected. In the second step, by categorizing the narrative statements and documents in Shiite and Sunni hadith communities, its internal dating is addressed. Finally, by finding a common narrator, the time for the emergence and dissemination of the hadith can be determined. By discovering the connection and correlation between different categories of documents and texts, the narrator in the categories can be identified, who is the main factor in the formation and development of the hadith affecting the process of its transmission.

Findings

The content analysis of the hadith "I was commanded to fight the people..." indicates the increasing growth of the text in later sources, which seems to suggest that the expansion of the hadith in accordance with the requests of the exegetes, the tolerance of the compilers in collecting hadiths, etc., can be considered effective factors in the textual prevalence of the hadith. On the other hand, the analysis of the hadith does not confirm the fight against the absolute infidels, because the assumption of this meaning is in complete conflict with the criteria of textual criticism. The finding of a common hadith quoter (Ibn Shihab and the existence of the evidence for objections to the Jihad of Dawah during his lifetime indicate the development of the hadith in the era of the Umayyad conquests. It is worth mentioning that the lack of description of the quoter's conditions in Shiite sources, the lack of the hadith in earlier sources, and its isolated citation of it in later sources are the factors that prove the weakness of the references and its transmission to Shiite hadith sources.

It is worth noting that Khotir Yanbal's exaggerated view was implemented in the documentary analysis by determining the common quoter and drawing the documents network. This method, whose inadequacy was proved in identifying fabricated statements, was carried out by deriving the chain of quoters so that the hadith communities that emerged in individual ways could identify the common link in the third or fourth generation. According to Schacht and Yanbal's approach, such a fabricated statement and, consequently, the common hadith narration is considered as hadith forgery; while Motsky considers Yanbal's method to be lacking in comprehensiveness. In contrast, he introduces the genealogical analysis of the common narrator and the individuals present in the chain of references as the most rigorous method.

Conclusion

Based on the studies conducted to evaluate the discursive context of the dissemination of the examined hadith, it should be noted that legitimizing the actions of the caliphs and inciting individuals to participate effectively in conquests are among the factors involved in the issue in question. However, it does not seem unreasonable to suggest that the hadith was initially narrated in an informal manner and the later generations of narrators and compilers distorted it in the process of making the conquests acceptable. Finally, considering the sources of the hadith, it is basically stated in line with another truth and is based on concepts such as avoiding murder, bloodshed, and segregating Muslims.

It is also important to note that, despite the many connections and commonalities between the methods available in the science of hadith criticism and dating, such as analyzing different documents and writings of the text, determining a common narrator for a hadith, paying attention to the geographical origin of the emergence and dissemination of the hadith, and abundance of vagueness is inevitable in the evaluation of hadiths. In other words, in the epistemological teachings of Muslims, hadiths have been a genuine source for extracting the rulings of the Sharia, while this approach can be considered in complete contradiction with the theoretical foundations of orientalists; with a selective look at hadiths, orientalists consider them important only for the purpose of recognizing the history of Islam.

رہیافتی بر خاستگاه پدیداری روایت «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (با تأکید بر روش ابداعی خوتیر ینبل در تحلیل اسنادی آن)

فاطمه احمدی^۱ | علی حسن بیگی^۲ | فاطمه دسترنج^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: ahmadi.fatemeh2030@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: a-hasanbagi@araku.ac.ir

۳. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: f-dastranj@araku.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: مسئله خاستگاه پیدایش روایات در نگاه مستشرقان، علی‌رغم گذشت یک سده، از مباحث نوپدید در مطالعات حدیثی معاصر تلقی می‌گردد؛ به گونه‌ای که بازشناخت شیوه آنان در ارزیابی روایات، از ضرورت این امر گواهی می‌دهد. در پژوهش حاضر تلاش بر آن است تا با خوانشی مجدد از مصادر روایی و اتکا بر شیوه مستشرقان، به تاریخ‌گذاری روایت «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ» پرداخته شود و از این رهگذار تبیین گردد که یافتن راوی مشترک در تعیین حد زمانی نشر روایت، کدامین دوره را نخستین خاستگاه ترویج آن معرفی می‌کند. روش پژوهش: شیوه پژوهش در نوشتار حاضر، توصیفی-تحلیلی و سطح تحلیل نیز، تحلیل اسنادی-دلالتی با رویکرد قواعد تاریخ‌گذاری درون‌متنی و برون‌متنی است. در این پژوهش با فیش‌برداری کتابخانه‌ای-استنادی، نخست اطلاعات خارج از متن گردآوری شده است. در گام دوم نیز با دسته‌بندی گزاره‌ها و اسناد روایت در جوامع روایی فریقین، به تاریخ‌گذاری درونی آن پرداخته شد. در نهایت با یافتن راوی مشترک حد زمانی پیدایش و نشر روایت تعیین گردید.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۰	یافته‌ها: تحلیل محتوایی روایت مورد بحث، از رشد فزاینده متن در منابع متأخر حکایت می‌کند که به نظر می‌رسد بتوان گسترش روایت به تناسب درخواست توجیه‌گران، تسامح مدونان در گردآوری احادیث و... را عواملی اثربخش در رشد متنی روایت تلقی نمود. از سوی دیگر تحلیل فرازهای چالشی روایت، قتال با مطلق کفار را تأیید نمی‌کند؛ زیرا فرض این مدلول از حدیث، در تعارض کامل با معیارهای نقد متنی است. همچنین یافتن راوی مشترک (ابن شهاب) در اسناد و حضور قرائن دال بر شکل‌گیری اعتراضات به جهاد دعوت در دوره زیست وی، از توسع روایت در عصر فتوحات امویان حکایت می‌کند.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵	نتیجه‌گیری: بر پایه مطالعات انجام‌پذیرفته پیرامون ارزیابی بافت گفتمانی نشر روایت، باید دانست که مشروعیت‌بخشی بر اقدامات خلفا و نیز تحریک افراد به منظور حضور موثر آنان در فتوحات، از جمله عوامل دخیل در همانندسازی گزاره مورد بحث به شمار می‌رود. اما تقویت این احتمال که در آغاز، روایت به صورت غیرضابطانه نقل شده باشد و راویان و مدونان نسل‌های پسینی در فرآیند مقبولیت‌بخشی به فتوحات، آن را مخدوش نقل کرده باشند، چندان دور از ذهن به نظر نمی‌رسد. در نهایت با توجه به روایات اسباب صدور، می‌توان گفت که اساساً روایت مذکور در راستای حقیقتی دیگر بیان شده و بر مفاهیمی همچون اجتناب از قتل، خونریزی و تعیین حدود آن در میان مسلمانان استوار است.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱	

کلیدواژه‌ها:

سبب صدور روایت، خوتیر ینبل، حلقه مشترک، منابع حدیثی، روایت «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ».

استناد: احمدی، فاطمه؛ حسن بیگی، علی و دسترنج، فاطمه. (۱۴۰۴). رهیافتی بر خاستگاه پدیداری روایت «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ

النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (با تأکید بر روش ابداعی خوتیر ینبل در تحلیل اسنادی آن). کتاب قیّم، ۱۵ (۱)،

پیاپی: ۳۲، ۲۹۷-۳۲۲.

۱. طرح مسئله

موضوع جهاد در اسلام، در شمار چالش برانگیزترین مسائلی است که فارغ از گوناگونی تبیین در باب جهاد، دعوت و اهداف آن، بعضاً افرادی را می‌توان یاد نمود که با استناد به پاره‌ای از ادله نقلی و نیز، گام‌نهادن در طریق ایراد آراء و ایجاد شبهاتی پیرامون احکام و محدوده جهاد، در تخریب وجهه اسلام، بسیار نقش‌آفرین بوده‌اند. گزاره «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» (در منابع اهل سنت نک: شافعی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۱۸۱؛ طرابلسی، ۱۴۱۹، ج ۲ ص ۴۳۴؛ صنعانی، بی‌تا، ج ۶، صص ۶۶-۶۷؛ ابن‌حنبل، بی‌تا، ج ۲، ص ۴۳۹؛ ابوداود، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۵۹۴؛ در منابع شیعی نک: قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۲؛ مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۰۲؛ صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۶۴؛ صدوق، ۱۴۰۶، ص ۲۹۴؛ طوسی، ۱۴۲۰، ج ۵، صص ۳۵۵ و ۵۴۰؛ علامه‌حلی، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۳۱۵؛ علامه‌حلی، ۱۹۸۲، صص ۳۹۹ و ۵۵۵)، از جمله روایاتی است که مستندی فقهی نزد فقهاء، در باب جهاد در اسلام شناخته می‌شود. ازاین‌رو، حضور آرای گوناگون در این حوزه را که خود از تعمق در حکم فقهی جهاد آگاهی می‌دهد، می‌توان از دو منظر مورد بازنگری قرار داد.

نخست، رویکرد شرق‌پژوهانی است که با نگرشی گزینشی در مصادیق حدیثی و بی‌اعتنایی به مصادر روایی شیعه، برآند تا بر این مدعا که «گسترش اسلام و امدار برق سلاح» بوده است، دامن زده و از این طریق، اسلام را دینی طالب خشونت معرفی نمایند (نک: هیوم، ۱۳۶۹، ص ۳۰۳). برای نمونه، می‌توان به تعبیر گلدزیهر اشاره کرد. وی معتقد بود که پیامبر(ص) پس از هجرت به مدینه، با تغییر سبجه، از امر به امور اخلاقی به قانندی نظامی تغییر شیوه داد (گلدزیهر، ۱۹۴۶، صص ۱۶-۱۸). این در حالی است که وجود پاره‌ای از تألیفات مدون از سوی اسلام‌پژوهان (نک: پورت، ۱۳۳۴، صص ۱۱۳-۱۱۴) و احتراز آنان از جریان حاکم بر خاورشناسی^۱ را نمی‌توان نادیده گرفت (متانت‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۰۲). دومین رویکرد نیز، افرادی را در برمی‌گیرد که در جرگه اسلام ورود یافته و با استنباط از آیات مطلقه جهاد و روایات همانندسازی شده، عامل بر اقداماتی هستند که غالباً به نام اسلام رقم زده می‌شود. از باب نمونه، احمد شکری، فرمانده جبهه «التکفیر و الهجرة» با استناد به روایت مزبور و نیز آیات مطلقه جهاد (بقره: ۲/ ۱۹۳؛ توبه: ۳۶/ ۹) و پرهیز از قاعده «حمل مطلقات بر مقیدات»، وجوب قتال با مطلق کفار را اعلام و به تکفیر مخالفان این رویکرد اقدام نموده است (رفعت، ۲۰۱۴، ص ۲۴۶).

با این تفاسیر به وضوح می‌توان، ضرورت ارزیابی این دست از موضوعات را فهم نمود. در پژوهش حاضر تلاش شده است، با خوانشی مجدد از مصادر روایی و اتکا بر شیوه مستشرقان، به تاریخ‌گذاری روایت یادشده پرداخته و از این رهگذر، بدین پرسش اساسی پاسخ دهد که یافتن راوی مشترک در تعیین حد زمانی نشر روایت فوق، به عنوان مصطلحی بومی‌شده از سوی خوتیر ینبل^۲ (م. ۲۰۱۰ م)، کدامین دوره را نخستین خاستگاه ترویج حدیث معرفی می‌کند؟ و عرضه آن بر کتاب، سنت و باورهای اعتقادی، چه معنایی از آن را تأیید می‌نماید؟ محقق با تاریخ‌گذاری می‌تواند خاستگاه زمانی، مکانی و سیر تطورات عارض بر متن یک روایت را در برهه‌ای از تاریخ تعیین کند (موتسکی، ۱۳۹۰، ص ۵۴). این اسلوب بر محوریت تاریخ‌گذاری بیرونی و درونی شکل گرفته و

۱. با مطالعات انجام پذیرفته پیرامون رویکرد خاورشناسان بر جهاد اسلامی، می‌توان همراهی خشونت با گسترش اسلام را وجه مشترک دیدگاه‌های آنان برشمرد.

2. G. H. A. Juynboll

تمرکز بر قسم برون‌متنی روایت در نخستین گونه، نقطه تمایز آن با تاریخ‌گذاری درونی را مبرهن می‌سازد (گلدزیهر؛ ساخت و موتسکی، ۱۳۹۳، ص ۱۴). در نوشتار حاضر که بر مبنای شیوه تحلیلی صورت پذیرفته، نخست داده‌های خارج از متن، گردآوری شده است. سپس، با تجمیع تحریرها و طرق روایت، در مصادر حدیثی فریقین به تاریخ‌گذاری درونی آن پرداخته خواهد شد. با گذر از مراحل بالا، یافتن حلقه مشترک نیز، در تعیین حد زمانی نشر روایت، می‌تواند مؤثر باشد. در صورت احراز هم‌پستگی میان گروه‌های مختلف موجود از اسناد و متن، می‌توان شخصی در طبقات را که پس از حلقه مشترک، مسبب اصلی در ایجاد تحولات عارض در فرآیند نقل است، شناسایی نمود.

۲. پیشینه پژوهش

در باب ارزیابی روایات بر پایه تحلیل ترکیبی اسناد و متن، تا کنون آثار متعددی به رشته تحریر درآمده است که از این میان، می‌توان به مجموعه مقالات موجود در کتاب «تاریخ‌گذاری حدیث: روش‌ها و نمونه‌ها» به کوشش سیدعلی آقایی اشاره نمود. افزون بر این موارد، مجموعه مقالاتی موجود است که با اِعمال این شیوه بر پاره‌ای از روایات، به تحلیل آن‌ها مبادرت ورزیده‌اند. با نظر به حساسیت موضوع جهاد، آثاری نظیر «کتاب الجهاد» نوشته سیدمحمدحسین فضل‌الله (۱۴۱۶) و «فقه الجهاد» تألیف یوسف قرضاوی (۱۴۳۰) را شاهد هستیم که در آن روایت مزبور، تنها در بخش معناشناسی واژگان «قتال» و «الناس» مورد واکاوی قرار گرفته است. همچنین، مقاله «بررسی نقش روات مشترک در اخبار منتقله» از مؤدب و ستار (۱۳۹۳) اثر دیگری است که نحوه انتقال روایت مورد بحث از مصادر اهل سنت، به متون شیعی را با توجه بر نقش «جعابی» مورد بررسی قرار می‌دهد.

هر یک از مقالات «پژوهشی درباره اصالت جنگ یا صلح از منظر دین» (تقی‌زاده، ۱۳۸۴)، «بررسی سیاست رسول اکرم (ص) در قبال غیرمسلمانان» (مهدوی و آینه‌وند، ۱۳۹۰)، «واکاوی تأثیر باور کلامی مورخان مسلمان بر همانندسازی، میان جنگ‌های خلفا با جنگ‌های پیامبر اسلام (ص)» (حسن‌بیگی، ۱۳۹۳)، «گونه‌شناسی آیات قتال و صلح با کافران و رفع تعارض آنها» (موسوی مقدم و محمدی، ۱۳۹۵) و نیز «بررسی نقش رویدادها بر پدیداری حدیث: مطالعه موردی فتوحات صدر اسلام و روایت «أمرُتُ أن أقاتلَ النَّاسَ...» (حسن‌بیگی، دست‌رنج و احمدی، ۱۴۰۰)، با وجود تمرکز بر گزاره مورد بحث، غالباً بر محوریت کفر و احکام آن از منظر فریقین، جریان همانندسازی میان غزوات پیامبر (ص) با فتوحات خلفا و نیز نقش فتوحات به مثابه رویدادی مهم در خاستگاه پیدایش حدیث مزبور، آن هم بدون نظرداشت، بر تحلیل و تاریخ‌گذاری ترکیبی روایت بحث می‌کند.

نویسندگان مقاله «بررسی سندی و دلالتی حدیث «أمرُتُ أن أقاتلَ النَّاسَ...» (قاسم‌پور و شیرین‌کار موحد، ۱۳۹۶)، تنها به بازکاوی روایت در متون شیعی پرداخته و با اتخاذ مبانی معدلان شیعی مذهب، طرق موجود از روایت را تحلیل و در ارزیابی متن آن نیز، تحریرهای گوناگون از روایت را منحصرأ بر قرآن و سنت نبوی، به مثابه معیارهای اعتبارسنجی نزد دانشمندان مسلمان عرضه نموده‌اند تا ترویج معنایی متفاوت از فهم رایج آن را اثبات کنند. تذکر این نکته ضروری است که پژوهش حاضر، با نظر به شیوه توصیفی - تحلیلی، نظریه جهاد دعوت را با نظرداشت بر باور کلامی «عصمت»، افزون بر آیات و پاره‌ای از مصادیق روایی، مورد ارزیابی قرار داده و اصالت و صدور روایت محل بحث، دلالت آن و نیز، طرد نظریه وجوب قتال با مطلق کفار را که از ظاهر روایت قابل استنباط می‌باشد، با عنایت بر متون روایی، فقهی و بعضاً تفسیری فریقین، به بحث و بررسی نشسته است. تاریخ‌گذاری روایت و اتکاء بر شیوه تحلیل ترکیبی اسناد و متن، درست برخلاف آخرین تألیف مذکور، می‌تواند به عنوان وجهی دیگر از وجوه نوآفرینی پژوهش تلقی گردد.

۳. تاریخ‌گذاری و نقد مآثرات: مروری بر اقسام، قواعد و معیارهای شرق‌پژوهان و مسلمانان

روایات در تعالیم اسلامی، به عنوان خاستگاهی مهم در راستای نظریات فقهی، اخلاقی، تفسیری و حتی تاریخی شناخته می‌شود؛ درحالی‌که رویکرد غالب در میان شرق‌پژوهان پیرامون مطالعات حدیثی، آن است که مآثرات و مصادر روایی را به مثابه آغازگاه و منبعی تاریخی جهت آشنایی بهتر با وقایع تاریخ اسلام تلقی نموده‌اند. بدین جهت می‌توان دریافت که اصطلاح نوین «تاریخ‌گذاری احادیث» از مباحث روزآمد در حوزه حدیث‌پژوهی عصری است که با جدیت وافر در قرن نوزدهم در جوامع غربی پدیدار گشته است. اصطلاح مزبور با دانش «نقد الحدیث» در سنت فکری اسلام که عقبه‌ای به بلندای سیزده قرن دارد، افزون بر قواعد مشترک در شیوه نقد و تحلیل روایات (نک: شیری و نیل‌ساز، ۱۳۹۹، سراسر اثر)، از نقاط اختلافی بسیاری نیز برخوردار است، تمایزی که شاید خاستگاه آن، نگاه متفاوت هریک نسبت به حدیث باشد. ازاین‌رو، آشنایی با سبک، ابزار و شیوه‌های مستشرقان در تاریخ‌گذاری احادیث و جداسازی میزان ثمربخشی شیوه آنان، در تأیید یا رد نتایج آنها، امری ضروری به نظر می‌رسد. گفتنی است، تاریخ‌گذاری با ورود به حوزه مطالعات نوین علوم انسانی، به عنوان روشی عام در مطالعه هرگونه اثر تاریخی، مورد استفاده و تحلیل قرار گرفته است. دانش مذکور در تعیین قدمت کتب مقدس، همچون متن عهدین به‌کار رفته و محور اصلی بحث آن نیز، اثبات اصالت تاریخی این متون است (ربیعان، ۱۳۹۵، ص ۳۹). بر این اساس، می‌توان دیرینگی، تعیین تقریبی زمان، مکان و پدیدآورنده و نیز، سیر تطورات عارض بر اسناد یک روایت را عواملی مهم و تعیین کننده در بحث تاریخ‌گذاری روایات تلقی نمود (معارف و شفیع، ۱۳۹۴، ص ۹۰).

جملاتی از قبیل: چه زمان و چگونه این نوع خاص از احادیث پدید آمد؟ کیفیت انتقال آن، به چه صورت بوده است و میزان اعتبار و اصالت آن‌ها به چه اندازه است؟ پرسش‌هایی است که در نخستین مطالعات غربی انتشار یافته - ۱۸۵۰ تا ۱۸۷۵م - به وجود آمد (موتسکی، ۱۳۸۴، ص ۶)؛ اما در اواخر سده بیستم میلادی، به سبب نواقص احتمالی موجود در شیوه تاریخ‌گذاری بر پایه متن، برخی از پژوهندگان غربی، همچون یوزف شاخت^۱ (م. ۱۹۶۹) و به تبع او، خوتیر ینبل که ضمن عنایت به تحلیل متن روایت، سند آن را نیز، در کانون توجه خود قرار داده‌اند، با گزینش شیوه‌های نوین در تاریخ‌گذاری، توانستند پا را از اتکای صرف بر متن حدیث فراتر نهاده و روشی دقیق‌تر را اتخاذ نمایند. به هر حال، مطالعات حدیثی غربیان بر مصادر روایی مسلمانان، از اواخر قرن نوزدهم میلادی، با ابداع و اعمال شیوه‌هایی دوگانه، نظیر «تاریخ‌گذاری بیرونی» و «تاریخ‌گذاری درونی» انجام پذیرفته است. این روش‌ها را از حیث نوع اطلاعاتی که در تاریخ‌گذاری به‌کار می‌برند، می‌توان به سه دسته کلی منقسم نمود؛ (۱) تاریخ‌گذاری (دلالی، ۲) تاریخ‌گذاری اسنادی و (۳) تاریخ‌گذاری مبتنی بر تحلیل مشترک سند - متن (آقایی، ۱۳۹۰، صص ۱۰۷-۱۰۸). با کاربست این شیوه، به‌ویژه، تاریخ‌گذاری ترکیبی در تحلیل روایت مزبور، می‌توان علت و فرآیند پدیداری روایت را در طول تاریخ و اینکه این حدیث برای نخستین بار توسط چه افرادی، نشر پیدا کرده و در کدام محدوده زمانی، به مصادر روایی و فقهی شیعه ورود یافته است، تبیین نمود (به منظور کسب آگاهی بیشتر پیرامون شیوه و گونه‌های موجود از تاریخ‌گذاری روایات نزد غربیان، نک: آقایی، ۱۳۸۵، سراسر اثر؛ آقایی، ۱۳۹۰، سراسر اثر).

باید افزود که مصطلح «نقد الحدیث» نیز، به مثابه دانشی هم‌گرا با تاریخ‌گذاری روایات، در برخی از ابعاد تحلیلی نزد مسلمانان، ترکیبی مشهور و کهن از دو واژه «نقد» و «حدیث» است. «نقد» در لغت، به معنای تشخیص و بازشناخت صحیح از سقیم (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۱۱۸) و تمییز خالص از ناخالص یک چیز است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۴۲۵)؛ اما معنای مدنظر از مصطلح مزبور که با ساز و کار و مکانیسم پژوهش حاضر از بیشترین همسویی برخوردار می‌باشد، همان بازکاوی روایات به منظور تمییز سره از ناسره و نیز بررسی صدور و یا عدم صدور آن، از مرجع حقیقی خود؛ یعنی معصوم (ع) است. اعتبارسنجی روایات را نیز از حیث نقد متنی و سندی می‌توان به ترتیب، به دو دسته نقد درونی (داخلی) و بیرونی (خارجی) منقسم نمود. در پالایش محتوایی روایات، مدلول‌های مطابقی، تضمینی و التزامی متن را با معیارهایی نظیر تخالف با نص قرآن، سنت مقطوع، تاریخ قطعی، عقل، علم و... رو در رو نموده و نهایتاً، تعارض معنادار متن روایت، با هر یک از سنجه‌های مذکور، نشان سلب اعتبار حدیث تلقی می‌شود. در مقابل، عواملی همچون کذب راوی، عدم اعتبار مأخذ نقل و گسست در حلقات نقل را نیز می‌توان، ملاک و قرائن کلی در نقد خارجی احادیث دانست.

بنابراین، با نظر به مقصود اصلی این پژوهش که محوریت آن تاریخ‌گذاری ترکیبی روایت «أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ...» از حیث سندی - متنی، تعیین قدمت تاریخی و نحوه پدیداری و انتقال آن در مصادر روایی شیعه است، می‌بایست، علاوه بر نقد و بررسی روش‌شناختی مستشرقان، در باب اعتبارسنجی احادیث که غالباً از راه متن یا سند حاصل می‌گردد، پیوندی را میان آن با روش سنتی محدثان مسلمان برقرار نمود. اتخاذ چنین رویکردی نشانگر آن است که مطالعات شرق‌شناسان را نباید صرفاً با دید مغرضانه نگرست، بلکه باید به عنوان یک منبع پژوهشی و تحقیقاتی مورد ارزیابی قرار داد.

۴. ضرورت توجه بر سبب صدور روایت، در تحلیل مفهومی آن

آنچه در تعیین سیر تاریخی منابع و علامات موجود در آنها دخیل می‌باشد، توجه به روایاتی است که به نحوی از سببیت صدور گزاره مورد نظر حکایت می‌کند. در ورود این دست از روایات، دو سبب صدور وارد شده است:

الف) موقعیتی است که شخصی از رسول خدا (ص) درخواست کشتن فردی را صادر نمود. در این هنگام، پیامبر (ص) از او پرسیدند: آیا بر وحدانیت خدا گواهی می‌دهد؟ آن شخص اظهار داشت: بلی. سپس پیامبر (ص) آن جمله را بیان داشتند (ابن حنبل، بی‌تا، ج ۴، ص ۸ و ج ۲۶، ص ۸۱). باید توجه نمود که نگرستن در متن احادیث سببیه، این امکان را فراهم می‌آورد تا بتوان به نکاتی درباره آنها دست یافت که زمان پیدایش و کاربرت آنها به گونه‌ای دیگر مشخص باشد (آقایی، ۱۳۹۰، صص ۱۰۶-۱۰۷).

به عنوان نمونه، عبارت «وفد ثقیف» که در خلال متن برخی از روایات سببیه شاهد آن هستیم، می‌تواند عنصری مهم در تعیین حد زمانی نشر این روایت به شمار آید. اقوال در این حوزه متفاوت است. برخی ورود این هیئت به مدینه را در سال نهم هجرت در واپسین روزهای پایان جنگ تبوک و پس از شهادت عروه بن مسعود، تخمین زده‌اند (ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۲، ص ۲۸۳) که روایت «هاشم بن القاسم» از «شعبه» در سنن دارمی (دارمی، ۱۳۴۹، ج ۲، ص ۲۱۸)، مدعای فوق مبنی بر قتل «ابا مسعود» را تصدیق می‌کند. در مقابل، نقل دیگری از «مُعَاذُ بْنُ جَبَل» در مسند ابن حنبل موجود است که ایراد خطابه پیامبر اکرم (ص)، هنگام خروج از مدینه را پیش از جنگ تبوک اعلام داشته است (ابن حنبل، بی‌تا، ج ۵، صص ۲۴۵-۲۴۶). تحریر دیگری را نیز شاهد هستیم که عبارت «أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ...» را در ضمن ماجرای غزوه خیبر - سال هفتم هجرت - (ابن حبیب، ۱۳۶۱، ص ۱۱۵) بیان می‌دارد (ابن حنبل، ۱۴۲۱، ج ۱۴، صص ۵۴۰-۵۴۱). عناصر به دست آمده از مدلولات لفظی در بطن روایات که بر وقایع تاریخی معینی

نیز اشاره دارد، مناسب‌ترین ملاک در تاریخ‌گذاری بیرونی است؛ زیرا تاریخ وقوع آنها از منابع دیگر، قابل وصول است (آقایی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۵).

ب) از سیاق کلام می‌توان ورود دیگر این حدیث را در منطقه «منا» جست‌وجو نمود. «تفسیر قمی» در میان تفاسیر روایی شیعه، کهن‌ترین مصدري است که روایت سببیه را در خود جای داده است. قابل یادآوری است که سبب صدور این حدیث پس از تفسیر قمی، در «دعائم الإسلام» مغربی (مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۰۲) و «بحار الأنوار» مجلسی (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۷، ص ۱۱۳) نیز منعکس شده است. پس از قمی و مغربی، شیخ صدوق نیز در «ثواب الأعمال» با نقلی متفاوت از خطبه منا و محدث نوری در «مستدرک الوسائل» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۸، ص ۲۰۶)، به بیان این حدیث مبادرت کرده‌اند که غالباً به نقل از قمی و یا مغربی است. متن روایت در کتاب «شیخ صدوق» بدین شرح است: «حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ... عَنْ أَبِي عَائِشَةَ السَّعْدِيِّ عَنْ يَزِيدَ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَا خُطِبَنَا رَسُولُ اللَّهِ ص قَبْلَ وَفَاتِهِ وَ هِيَ آخِرُ خُطْبَةٍ خُطِبَهَا بِالْمَدِينَةِ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ تَعَالَى فَوَعِظَ بِمَوَاعِظَ ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ... أَلَا وَ إِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوهَا اعْتَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَ أَمْوَالُهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَ حِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ» (صدوق، ۱۴۰۶، ص ۲۹۴).

لازم به ذکر است، در روایت منقول از قمی، رسول خدا(ص) ستیز مسلمانان علیه یکدیگر را ممنوع و آن را از سنت‌های شایع در عصر جاهلی تلقی نموده است (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۲). بدین ترتیب، مقصود غایی از دو سبب صدور وارده، مطابق با تعبیر «أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ (ص) فِي وَفْدٍ ثَقِيفٍ... فَجَاءَ رَجُلٌ فَسَاءَةٌ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَاقْتُلْهُ ثُمَّ قَالَ: أَلَيْسَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟ قَالَ بَلَى، ... فَقَالَ رَدَّهُ ثُمَّ قَالَ أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ...» (ابن حنبل، بی‌تا، ج ۲۶، ص ۸۱) و «... قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ وَ أَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا... أَلَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْمُسْلِمَ أَخُو الْمُسْلِمِ حَقًّا، لَا يَحِلُّ لِأَمْرِي مُسْلِمٍ دَمٌ أَوْ مَالُهُ إِلَّا مَا أَعْطَاهُ بِطَبِيعَةِ نَفْسٍ مِنْهُ...» (قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۲)، این است که نقطه اتکای حدیث نه تنها بر قتال متمرکز نیست، بلکه مسلمانان را از ستیز با یکدیگر نیز بر حذر می‌دارد.

گفتنی است، تحلیل به دست آمده از سبب صدور، به جهت ارزیابی عوامل خارج از متن، در قیاس با ارزیابی مفهومی و اسنادی، نمی‌تواند تصویری شفاف از نتیجه بحث را ارائه نماید. بنابراین، باید گفت که ارزیابی یک اندیشه، فارغ از «زبان‌شناسی متن»، عملاً امکان‌پذیر نخواهد بود (احمدی، ۱۳۹۷، ص ۲۲). ضرورت پردازش بر متن نیز، نزد مستشرقان مطرح بوده و آنان نص روایات را به انضمام دیگر ملاک‌های موجود، از جمله اصول اساسی در تعیین خاستگاه روایات برشمرده‌اند (گلدزیهر؛ ساخت و موتسکی، ۱۳۹۳، صص ۲۳-۲۴). در بحث پیش‌روی، جمیع تحریرهای گوناگون در مصادر روایی - فقهی فریقین گردآوری و بر اساس تقدم و تأخر تاریخ وفات مؤلفان هر منبع، چینش شده است. به دیگر بیان، در تحلیل دلالتی، با اتخاذ قواعد نقد صوری، نص گزاره‌های گوناگون، به عناصر متنی مجزا تقسیم می‌شوند تا تصویری کلی از سیر تطورات عارض بر متن در فرآیند نقل حدیث ترسیم گردد. لازم به ذکر است، قلت تغییرات ساختاری، می‌تواند به فرآیند نقل مرتبط باشد، حال آنکه فزونی این قبیل تغییرات، به خاستگاه‌های متعدد باز می‌گردد (آقایی، ۱۳۹۰، صص ۱۲۲-۱۲۳). در ابتدا به منظور تقویت تحلیل، سیر تطور آن در مهم‌ترین مجامع روایی فریقین، از نظر گذراننده و سپس آیات جهاد، سیره نبوی و باورهای کلامی، به مثابه اساسی‌ترین معیارها در اعتبارسنجی متن روایت، بازنگری خواهد شد.

۵. سیر تطور حدیث در مهم‌ترین جوامع روایی فریقین

از میان ۳۴ منبع روایی، فقهی و تفسیری فریقین، عبارت: «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» (ابن حنبل، بی تا، ج ۲، ص ۴۷۵) را می‌توان ساده‌ترین صورت نقل روایت، تقریباً در تمامی مجامع روایی به شمار آورد. اولین ورود این دسته از نقل را با بیش‌ترین اشتراکات نسبت به تحریر مقصود و اختلافات متنی، به ترتیب در کتاب «الأم شافعی» (م. ۲۰۴ ق)، «المسند» طرابلسی (م. ۲۰۴ ق)، «المصنف» صنعانی (م. ۲۱۱ ق)، «المسند» احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ ق)، «صحيحين»، «السنن» ابن ماجه (م. ۲۷۵ ق)، ابی داود (م. ۲۷۶ ق)، ترمذی (م. ۲۷۹ ق) و نسائی (م. ۳۰۳ ق) و «مسند» ابویعلی (م. ۳۰۷ ق) می‌توان رؤیت نمود که غالباً متأثر از تحریر اولیه‌ای است که در نخستین منبع، - الأم للشافعی - با تعبیر «أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ أَلَيْسَ قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ...» شاهد آن بودیم (نک: شافعی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۱۸۱؛ طرابلسی، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۴۳۴؛ صنعانی، بی تا، ج ۶، صص ۶۶-۶۷؛ ابن حنبل، بی تا، ج ۲، صص ۴۳۹ و ۴۷۵ و ۴۸۲ و ج ۳، ص ۳۰۰ و...). تنها اختلافی که محدوده روایت و به احتمال بسیار، ساختاری بودن آن را تعیین می‌نماید، نقلی است در «سنن» ابی داود که در آن عبارت «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ الْمُشْرِكِينَ» در محل «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ» جای گرفته است (ابوداود، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۵۹۴).

گفتنی است، عدم نقل روایت در کتب اربعه شیعه و نخستین ورود آن، تنها در تفسیر قمی (م. ۳۰۷ ق) با عبارت: «... قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ - كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا - ... أَلَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْمُسْلِمَ أَخُو الْمُسْلِمِ حَقًّا، لَا يَجُلُ لِأَمْرِي مُسْلِمٍ دَمٌ أَمْرِي مُسْلِمٍ وَمَالُهُ إِلَّا مَا أَعْطَاهُ بِطَبِيعَةِ نَفْسٍ مِنْهُ...» (نک: قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۲) و دعائم الإسلام (م. ۳۶۳ ق) ذیل ایراد خطبه رسول خدا(ص) در منا (نک: مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۰۲) و نیز نقل منفرد آن در منابع، تماماً نکاتی است که از آن می‌توان به گونه‌ای، اعتبار اندک آن نزد محدثان متقدم شیعه و منتقله بودن آن را اثبات نمود.

در اواخر سده سوم هجری، شیخ صدوق (م. ۳۸۱ ق) در دو اثر تألیفی خود به نام‌های «عیون أخبار الرضا(ع)» و «ثواب الأعمال»، روایت را با تحریرهای متفاوت ذیل ایراد آخرین خطبه پیامبر(ص) در مدینه ذکر نموده است که با تحریر مقصود در برخی الفاظ و واژه‌پردازی‌ها، دارای اختلافاتی است. متن روایات صدوق بدین شرح است: «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوا فَقَدْ حَرَّمَ عَلَيَّ دِمَاؤَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ» (صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۶۴) و «...أَلَا وَإِنَّ رَبِّي أَمَرَنِي أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوا اعْتَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ...» (صدوق، ۱۴۰۶، ص ۲۹۴). همچنین، با نظر به آثار فقه امامیه، می‌توان چنین ادعا نمود که قدیمی‌ترین منبع فقهی که در آن، روایت با نشر حداکثری خود در قالب مستندی فقهی استعمال یافته، کتاب «الخلاص» شیخ الطائفة طوسی (م. ۴۶۰ ق) است (طوسی، ۱۴۲۰، ج ۵، صص ۳۵۵ و ۵۴۰). انعکاس روایت مذکور در آثار مرحوم صدوق، زمینه اعتماد و نقل آن توسط شیخ طوسی را نیز، فراهم آورده است. افزون بر آن، تحصیل شیخ صدوق نزد اساتید سنی مذهب (نک: صدوق، ۱۴۰۳، مقدمه اثر، صص ۳۷-۶۸) و گاهی تأثیرپذیری وی در ارائه مطالب فقهی و بعضاً تفسیری از آرای آنان، نکاتی است که اتخاذ روایت از متون اهل سنت و سپس انتقال آن، در فقه شیعه را از جانب وی تأیید می‌کند (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۳۱۵؛ علامه حلی، ۱۹۸۲، صص ۳۹۹ و ۵۵۵؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۲۳۸ و ج ۲، ص ۲۲۴؛ شهیدثانی، ۱۴۲۲، ج ۲، ص ۶۴۶).

افزون بر گزاره فوق، تحریرات سه‌گانه دیگری نیز از روایت مورد بحث همچون ۱) «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ...، فَإِذَا شَهِدُوا وَ اسْتَقْبَلُوا قَبْلَتَنَا...» (نک: ابن حنبل، بی تا، ج ۳، ص ۱۹۹)، ۲) «أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ... قَالَ: فَلَمَّا كَانَتِ الرَّدَّةُ،... [وَأَوْ] لَمَّا تَوَفَّي

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَ أَزْتَدَّ مَنْ أَزْتَدَّ...» [أَوْ قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ، فِي الرَّدَّةِ...» (نک: ابن حنبل، بی تا، ج ۲، ص ۴۲۳) و (۳) «أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَاهُ أَوْسًا قَالَ: إِنَّا لَقَعُودٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ...» (نک: ابن ماجه، بی تا، ج ۲، ص ۱۲۹۵؛ نسائی، ۱۳۴۸، ج ۷، صص ۷۹-۸۰؛ طحاوی، ۱۴۱۶، ج ۳، ص ۲۱۳) موجود است که با اندک تمایز در الفاظ به ترتیب، دیگر گونه‌های پرتکرار نقل روایت به شمار می‌روند و بر خلاف تحریر نخست، متضمن اضافات و کاستی‌های بیش‌تری است که افزون بر تکلف در فهم روایت، بعضاً از ساختار اولیه آن نیز فاصله گرفته است.

در یک برآیند کلی، سیر تطور روایت در هر دسته، از ابتدایی‌ترین حالت نقل شروع و انعکاس آن در منابع متأخر، با گوناگونی و حجم بیشتر الفاظ مواجه بوده است. بدین معنا که دسته نخست، به عنوان هسته اولیه روایت، نخستین بار در کتاب «الأم للشافعی»، «عیون أخبار الرضا(ع)»، «ثواب الأعمال» و «الخلافا» طوسی رؤیت شد. با انعکاس روایت در منابع متأخرتری نظیر «المسند» ابو یعلی، «الصحيح» ابن حبان، «الإيمان» ابن منده، «السنن الکبری» بیهقی، «شرح السنة» بغوی، «إثبات الهدایة» شیخ حر عاملی و «شرح فروع الکافی» از محمدهادی مازندرانی، بتدریج با تکامل متن روایت مواجه خواهیم شد، تا آنجا که تحریرات موجود در دسته چهارم، تنها در سه منبع قابل بازدید است.

۶. بازشناسی کانون معنایی روایت با استناد بر آیات قرآن

در قرآن کریم، آیات الأحکام مرتبط با جهاد را می‌توان به دو دسته آیات مطلق و مقید تقسیم نمود. دسته نخست، به صورت مطلق، مسلمانان را به قتال امر می‌کند. در مقابل، آیات مقید شروطی از جمله دفع فتنه، مقابله به مثل و مبارزه با محارب را عواملی مهم در وجوب قتال معرفی می‌دارد. به هر روی، امکان انقسام آیات مرتبط با علل تشریع جهاد بر سه رویکرد: ۱) پیکار با مطلق کفار، ۲) قتال به منظور دفع محاربه و ۳) قتال دفاعی صرف، موجود است (شیرین‌کار موحد و اکبری، ۱۳۹۵، ص ۴۸) که دو قسم اخیر به نحوی آیات مطلق جهاد را با وضع شروطی خاص تقیید می‌زند.

برای نمونه، قرینه سیاق و توجه به آیات (توبه: ۱۳/۹-۵) و نیز (بقره: ۱۹۰/۲)، به وضوح مصداق پنجمین آیه از سوره توبه را مشخص کرده و ابدأ تعمیم قتال نسبت به مطلق کفار از آن برنمی‌آید (قاسم‌پور و شیرین‌کار موحد، ۱۳۹۶، ص ۱۱۴). باورمندان به نظریه دوم (قتال به منظور دفع محاربه)، تداوم اقدامات خصمانه توسط مشرکان را مهم‌ترین معیار در آغاز قتال دانسته و بر این اصل که کفر عاملی در مشروعیت قتال محسوب نمی‌شود، با یکدیگر هم‌داستان هستند. آیات شریفه (بقره: ۱۹۰/۲) و (حج: ۳۹/۲۲) نیز، هریک به مثابه برهانی متقن، در طرح نظریه مذکور، بر این نکته اشاره دارد. ازاین‌رو، در آیه ۱۹۰ سوره بقره، آغاز جنگ با اشخاصی که به دنبال جنگ نیستند، از مصادیق تجاوز به شمار رفته و ذیل آیه نیز، با عبارت «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»^۱ بر نهی آن تأکید می‌ورزد (قاسم‌پور و شیرین‌کار موحد، ۱۳۹۶، صص ۱۱۳-۱۱۴). بنابراین، ظاهر این آیات با مفهوم رایج از روایت مزبور در تعارض است. نکته دیگر، تحمیل عقیده و عدم هم‌زیستی با کفار بی طرف است که از منطوق روایت برداشت می‌شود، حال آنکه آیات (بقره: ۲۵۶/۲؛ نساء: ۹۰/۴؛ ممتحنه: ۸/۶۰) را به ترتیب، می‌توان بر اصالت دعوت در مقابل اجبار بر عقیده، اعم از اکراه قلبی و ظاهری (جوادی‌آملی، ۱۳۸۷، ص ۱۰) نام برد. ازاین‌رو، دعوی برخی مبنی بر نسخ آیات (نساء: ۹۰/۴؛ ممتحنه: ۸/۶۰) که در باب هم‌زیستی با کفار غیر محارب بحث می‌کند، نه تنها محکوم است؛ بلکه آیات عام و مطلق را تخصیص و یا تقیید می‌زند.

سومین دیدگاه نیز با اصل قرارداد دفاع، قتال را تنها با بروز شروطی اضطراری، همچون تخطی مشرکان و استعانت مظلومان واجب دانسته و با درهم شکستن دشمن، اصالت خود را از دست می‌دهد (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۲، ص ۱۶). عطف‌نظر پیروان این رویکرد، بر آیات شریفه (بقره: ۱۹۰/۲) و (حج: ۳۹/۲۲)، تنها جواز قتال را منوط بر تجاوز دشمن دانسته و جمله «وَلَا تَعْتَدُوا» را تأکیدی بر مفهوم موجود در قید «الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» می‌دانند؛ زیرا مفاد این قید آن است که اگر علیه شما تجاوزی صورت نگرفت، آغاز قتال از مصادیق تعدی محسوب می‌گردد (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۸۲، صص ۲۰-۲۱ و ۲۶-۲۷). بنابراین، آیات مطلق جهاد، با نظر بر مقیدات، توجه بر سیاق و شأن نزول آیات و نیز اجتناب از تعمیم‌گرایی در فهم واژگان روایت، جنگ تدافعی را اثبات می‌دارد. همچنان که شیخ محمد عبده (م. ۱۳۲۳ ق) و شیخ محمدجواد بلاغی (م. ۱۳۵۲ ق)، بر سه نکته تدافعی بودن جنگ‌های پیامبر (ص) در مقابله با تجاوز دشمنان، تقدم دعوت به اسلام بر قتال و عقلانی بودن این دعوت، با یکدیگر هم‌رأی هستند (نک: رضا، ۱۹۹۰، ج ۲، ص ۱۷۳؛ بلاغی، ۱۴۳۱، ص ۲۲۰). قابل ذکر است که محقق معاصر، علی اکبر غفاری، بر تعارض موجود میان فحوی روایت با آیات جهاد اذعان نموده است (صدوق، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۱۴). ظاهراً ایشان به سبب حل تعارض میان روایت با آیات، بدون نظرداشت بر سیاق درونی گزاره، استعمال «أُقَاتِلُ» در معنای «أُجَاهِدُ» را از توهّمات راوی دانسته است. حال آنکه دقت در قرائن سیاقی و عبارتی همچون: «فَإِذَا قَالُواهَا [لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ] عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ» به وضوح فعل «أُقَاتِلُ» و معنای متبادر از آن را تصدیق می‌نماید؛ زیرا چگونه ممکن است پیامبری که برای گسترش معارف و نگرش وحدانیت مأموریت یافته است، سرانجام مجاهدت ایشان به حرمت اموال و دم منتهی گردد؟ به دیگر بیان، تلاش در نشر معارف با حرمت خون و مال فاقد سنخیت است. ازاین‌روی، توجه به سیاق سخن به مثابه مهم‌ترین قرائن متصل غیرلفظی، فعل «أُقَاتِلُ» را با لحاظ نمودن عبارات هم‌نشین آن، مناسب‌تر، بلکه صحیح‌تر به نظر می‌رساند.

افزون بر آیات، تدبر در پاره‌ای از ملفوظات حدیث نیز، می‌تواند در تحلیل روایت راهگشا باشد. به عنوان نمونه، بر فرض استقرار معنای مطلق پیکار در بطن الفاظ، بایستی مطلق معنای «قتال» و «النّاس» لحاظ گردد. بدین معنا که اگر قتال هر دو نوع درگیری را شامل شود، می‌توان جنگ با همه کفار را ضروری دانست و مقصود از واژه دوم نیز مطلق کفار با اِعمال (ال) جنسیه باشد (قاسم‌پور و شیرین‌کار موحد، ۱۳۹۶، ص ۱۰۹)؛ اما از آنجا که اِعمال قدرت در حذف غیر محاربان، به «قتل» نام‌گذاری شده و بار معنایی موجود در باب «مفاعله» نیز، از تقابل سرچشمه می‌گیرد، واژه «قتال» در روایت را نمی‌توان به معنای قتل دانست و استعمال باب «مقاتلة» در قرآن نیز، چنین وضعیتی را نمایان می‌سازد (قاسم‌پور و شیرین‌کار موحد، ۱۳۹۶، صص ۱۰۹-۱۱۰ و نک: ابن حجر عسقلانی، بی‌تا، ج ۱، صص ۷۱-۷۲؛ عینی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۸۱).

حوزه مصداقی واژه «النّاس» نیز، با استمداد از آیات جهاد، مشرکانی هستند که علیه مسلمانان نیرو تجهیز کرده‌اند. اصل در این واژه آن است که (ال) جنسیه باشد؛ ولی با نظر به آیات جهاد، حکم از اطلاق خارج شده و تنها کسانی مرادند که به فتنه‌انگیزی دست یازیده‌اند. ازاین‌رو، مشارالیه «النّاس»، افراد خاصی است که البته، با لحاظ نمودن قاعده «تنقیح مناط»، می‌توان به هر گروهی با این خصوصیات تعمیم داد. این ویژگی نیز، در قرآن بی‌سابقه نبوده و می‌توان در اثبات این ادعا افزون بر آیات (آل عمران: ۴۶/۲ و ۱۷۳/۴؛ نساء: ۵۴/۴ و ۷۷؛ حج: ۲۷/۲۲؛ یوسف: ۶۴/۱۲) به پاره‌ای از استدلالات عقلانی همچون خروج مسلمانان از دایره مصادیق «النّاس» با بیان شهادتین یا «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» و ادله نقلی نیز اشاره نمود (نک: ابن حجر عسقلانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۷۲). بدین ترتیب، از مجموع آیات الهی نظیر (بقره: ۱۹۰/۲؛ توبه: ۱۳/۹ و ۳۶)، تنها جواز قتال با مشرکانی استنباط می‌گردد که با انگیزه فتنه‌جویی در مقابل مسلمانان ایستاده‌اند. از سوی دیگر، حکم قرآن در قبال مشرکانی که عزم قتال با مسلمانان را ندارند، پناه‌دادن

(توبه: ۶/۹) و نیکی به آنهاست (ممتحنه: ۸/۶۰) که با نظر بر سخنان اندیشوران (نک: ابن عربی، بی تا، ج ۲، ص ۴۵۶)، چنین معنایی از واژه «النَّاس»، نیز، به سهولت قابل وصول است.

۷. بازشناسی کانون معنایی روایت بر مبنای سیره نبوی

سنت رسول اکرم (ص)، از جمله امور وثیقی است که بسیاری از فقها با تمسک بر آن، وجوب قتال با غیرمسلمانان را مشروع دانسته و بدین سبب حکم قتال در روایت را بر جمیع کفار تسری می دهند. سبب اصلی در مشروعیت جهاد دعوت، همان تداوم جنگ‌هایی است که هر ساله در عصر حاکمیت پیامبر (ص) در یثرب رخ می داده است (فرهمندپور و شاهسون، ۱۳۹۸، صص ۹۶-۹۷). غزوه بدر، بنی المصطلق، حنین و تبوک از جمله غزواتی است که در نگاه فقهاء، به مثابه دستاویزی در مشروعیت جهاد ابتدایی قرار گرفته است؛ درحالی که تدقیق در مستندات تاریخی، جملگی بیانگر این مطلب است که پیامبر (ص) درست بر خلاف مشرکان، هیچ‌گاه آمر به آغاز جنگ‌ها نبوده‌اند (محمد عویس، ۱۳۸۶، ص ۲۲۴).

توزق در بسیاری از آثار سیره‌نگاری، از همگرایی تهدیداتی آگاهی می دهد که با احداث حکومت اسلامی در شهر یثرب، از سوی ائمه کفر در مکه، متوجه مسلمانان می شد؛ ولی بسیاری از مفسران و فقهاء، با غفلت از وجود چنین گزارش‌هایی، وجوب جهاد ابتدایی را استنباط نموده‌اند. برای نمونه، نقل گزارشی از بیهقی، در کتاب «دلائل النبوة» که فضای حاکم قبل از رخداد بدر را به تصویر می کشاند، ادعای فوق، مبنی بر اعلان جنگ از سوی مشرکان را اثبات می دارد (بیهقی، ۱۴۰۵، ج ۳، صص ۱۷۸-۱۷۹).

از آن گذشته، بسیاری از منابع تاریخی، از تجهیز و آمادگی بنی المصطلق به منظور هجوم به یثرب، آگاهی می دهد. به عبارت دیگر، سپاه اسلام با وقوف کامل بر آمادگی بنی المصطلق، به سوی آنان رهسپار گشت (طبری، بی تا، ج ۲، ص ۲۶۰). همچنان که برآیند حاصله از رخداد خیبر (ابن هشام، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۷۰۰) و تبدیل قلعه به کانون فتنه‌انگیزی علیه مسلمانان، جریان فتح مکه (ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۲، صص ۲۰۴ و ۲۳۹-۲۴۴) و نقض عهد قریشیان و زیر پا نهادن مفاد صلحنامه حدیبیه از سوی قریش و قبیله بنی بکر، غزوه حنین (واقدی، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۸۸۵) و نیز وقوع نبرد تبوک (یعقوبی، بی تا، ج ۲، ص ۶۷)، به سبب خونخواهی جعفر بن ابی طالب، تماماً بسان غزوه بنی المصطلق، اتکاء بر حالتی تدافعی، به مثابه تاکتیکی نظامی در برقراری امنیت سپاه بوده است. برای نمونه، سخن پیامبر (ص) مبنی بر عبارت: «يَا أَبَاسُفَيَّانَ، الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ أَوِ الْمَرْحَمَةِ» (نک: واقدی، ۱۴۰۵، ج ۲، صص ۸۲۱-۸۲۲)؛ امروز روز حماسه و مهربانی است، در جریان فتح مکه، به درستی عدم الزام مشرکان در پذیرش اسلام را بیان می دارد؛ هرچند که مشرکان ملزم به ایمان آوردن شده و اساساً سکونت ایشان در مکه نیز، به نوعی ممنوع گشت.

با این اوصاف، مذاقه در رویکرد نظامی حضرت رسول اکرم (ص) در بینش ارزشی، نه تنها جواز بر مقبولیت جهاد ابتدایی از سوی ایشان را به دست نمی دهد؛ بلکه خلاف این دیدگاه را به وضوح می توان در نگاه خلفای اموی آن هم به سبب گستره فتوحات انجام پذیرفته در دوران حکومت آنان بازدید. به طوری که نسل پس از صحابه، با استناد بر جنگ‌های صدر اسلام و بعضاً همانندسازی روایات، در تلاش بودند تا جلوه‌ای مشروع، از اقدامات آنان را بر توده مردم عرضه بدارند (به منظور کسب آگاهی بیشتر، نک: حسن بیگی؛ دسترنج و احمدی، ۱۴۰۰، سراسر اثر).

۸. بازشناخت کانون معنایی روایت در پرتو باورهای کلامی

افزون بر آیات، سیره نبوی و مسلمانات از دانش بشری، «اعتقادات کلامی» از جمله مهم‌ترین سنجه‌هایی است که با برخورداری از تاریخچه‌ای غنی، می‌تواند در شمار معیارها استقرار یافته و با کاربرست‌پذیری از آن، روایات را ارزیابی نمود. در تعریف این معیار گفته‌اند: «باورهای کلامی، به آن دسته از معیارها اطلاق می‌شود که باورمند، به آن یقین دارد و خاستگاه آن عقل، نقل معتبر یا حسن‌ظن است» (حسن‌بیگی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۶)؛ ولی آنچه تضارب موجود میان فحوای روایت مورد بحث و اعتقادات کلامی را حتمی می‌سازد، عصمت حضرت پیامبر اکرم (ص) از خطا و پرهیز ایشان از انجام فعل و انعقاد کلامی بر خلاف دستورات خداوند متعال است.

آنچه از تفسیر آیات جهاد برداشت می‌شود، این است که تمامی نبردهای حضرت (ص) از جنبه تدافعی برخوردار بوده است (رضا، ۱۹۹۰، ج ۲، ص ۱۷۳). از سوی دیگر آیات قرآن کریم، ایشان را رساننده پیام الهی معرفی و تنها موظف به انجام آن می‌نماید. خداوند متعال در آیات بسیاری، مأموریت ایشان را با ادات «إِلَّا» و «أَتَمَّا» بر ابلاغ وحی، محصور داشته است (آل‌عمران: ۲۰/۳؛ مائده: ۹۲-۹۹؛ یونس: ۹۹/۱۰؛ نور: ۵۴/۲۴). از این روی، چگونه ممکن است، پیامبری که بر خلاف اوامر الهی، سخنی منعقد و فعلی را مرتکب نمی‌شود، با کفار به صورت ابتدایی بجنگد تا مسلمان شوند؟!

در یک برآیند کلی، با توجه بر مطالب بیان‌شده، به نظر می‌رسد مفاد روایت مزبور، با سه معیار بالا ناسازگار است و بدین جهت، از درجه اعتبار ساقط می‌گردد. توضیح اینکه مراد از آیات جهاد با احتساب قاعده «حمل مطلقات بر مقیدات» و «توجه بر سیاق آیات»، وجوب جهاد دفاعی را تأیید می‌دارد. از سوی دیگر، آیاتی چند از قرآن کریم، وظایف پیامبر (ص) را در ابلاغ پیام الهی منحصر نموده است. نگاهی تاریخی بر جنگ‌های پیامبر (ص) و مصادر موجود در سیره نبوی، به وضوح جنبه تدافعی بودن جنگ‌های صدر اسلام را نشان می‌دهد. باور کلامی «عصمت» نیز، سنجه‌ای دیگر در ارزیابی روایت به شمار آمد که با اعمال آن در حوزه نقد مآثورات، عدم صحت محتوایی روایت محل بحث آشکار گردید. گفتنی است، به هنگام ایجاد ناسازواری میان مضمون یک روایت و باور کلامی، نخستین اقدام جانبداری از باورهای اعتقادی است؛ زیرا اخبار آحاد، متعدد و مضمون آن نیز، با احتساب دارابودن شرایط حجیت، ظن آور است. حال آنکه عصمت پیامبر (ص) به مثابه باوری کلامی، یقین آور بوده و خردگران نیز، به هنگام مواجهه با اختلاف میان ظن و یقین، دومی را اتخاذ می‌کنند (حسن‌بیگی، ۱۳۹۶، ص ۱۴۰).

۹. تاریخ‌گذاری روایت بر مبنای تعیین حلقه مشترک

سند یک روایت به گروهی از سلسله ناقلان متن آن اطلاق می‌گردد که مستمراً در معیت حدیث، به عنوان ملاک اعتبار آن پیوست می‌شود (مامقانی، ۱۴۲۸، ج ۱، ص ۴۸). در باب جایگاه بنیادین «سند» در اسلام نیز، همین بس که ابن المبارک گفته است: سند بخشی از دین بوده و اگر نباشد، هر کسی می‌تواند آنچه را که می‌خواهد، نقل بدارد (مسلم، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۲). این در حالی است که یوزف شاخت نیز، به مثابه یکی از سرآمدان صاحب سبک در حوزه تحلیل روایات، در باب نخستین بخش خبر می‌نویسد: «اگرچه سندها دل‌خواهی‌ترین بخش روایات‌اند، شناسایی زمینه‌هایی که عامل پیدایش و تطور آنان‌ها بوده‌اند، ما را قادر می‌سازد تا از آن‌ها برای تاریخ‌گذاری روایات استفاده کنیم» (شاخت، ۱۳۹۳، ص ۱۰۷). گفتنی است، شاخت در بین خاورشناسان بیش‌ترین تردید برای اعتبار اسناد را دارد. او معتقد است تمامی اسنادی که به شخصیت‌های متقدم (پیامبر اکرم و اصحاب) بازمی‌گردد، جعلی بوده و در نیمه اول قرن دوم ساخته شده است و می‌پندارد که جاعلان برای اعتباربخشی به احادیث تلاش

کرده‌اند، تا مراجع متقدم را بر اسناد بیفزایند (موتسکی، ۱۳۸۴، ص ۲۰). از مذاقه در رویکرد مذکور، به وضوح می‌توان تمایزات موجود میان انگاره‌های حدیث‌پژوهی غربیان و دانشجویان مسلمان را استنباط نمود.

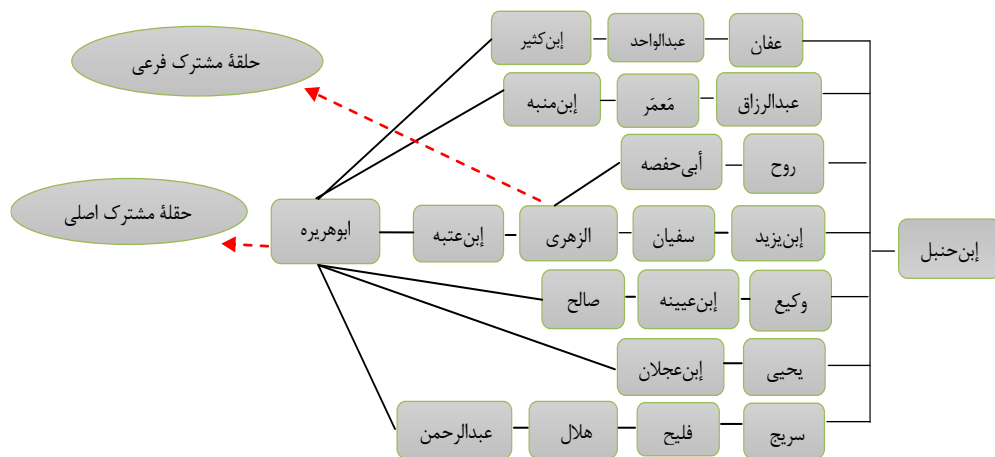
از جمله اساسی‌ترین فاکتور در تاریخ‌گذاری اسنادی، فحص از «حلقه مشترک» در سند روایت است. به دیگر بیان، نخستین اقدام شرق‌پژوهان در این نوع از روش تاریخ‌گذاری، یافتن راوی‌ای است که پس از وی اسناد نقل، دچار انشعاب شده و جمیع طرق متأخر نیز، به او منتهی می‌گردد. در نگاه ساخت، «حلقه مشترک» راوی‌ای است که بخش جعلی و واقعی اسناد را به یک‌دیگر پیوند زده (Schacht, 1950, pp. 171-172) و نخستین بار به انتشار روایت همت گماشته است (پارسا، ۱۳۸۸، صص ۱۷۲-۱۷۳). «حلقه مشترک (اصلی)» به مثابه مصطلحی کلیدی در فرآیند حدیث‌پژوهی خوترین بنبل نیز، ابزاری است که محقق با استعمال آن، قادر است تا خاستگاه تقریبی حدیث را تخمین بزند (موتسکی، ۱۳۹۰، ص ۳۱۶). او با ابداع و بومی‌سازی اصطلاح «حلقه مشترک (فرعی)» نشان می‌دهد که هر روایتی می‌تواند از تعدادی حلقات مشترک فرعی برخوردار باشد که آنان با اخذ گزاره از حلقه مشترک اصلی، به انتقال آن در میان نسل‌های بعدی راویان اقدام نمایند (Juynboll, 1989, p. 352). در مقابل، می‌توان به نگاه اعتدال‌گرای موتسکی، مبنی بر پذیرش حلقه مشترک و رشد وارونه اسناد از مجامع روایی اشاره نمود (Motzki, 1998, p32).

با توجه به توضیحات پیشین، روایت محل بحث، با بیش از پنجاه طریق گوناگون و واژه‌پردازی‌های نسبتاً همسان با یک‌دیگر، در ۳۴ منبع روایی معتبر فریقین ورود یافته است که از این تعداد، ۱۶ مورد را مصادر اهل سنت و ۱۸ مورد را جوامع روایی، فقهی و کلامی امامیه به خود اختصاص داده است. مختوم‌گشتن طیف وسیعی از اسناد، به ترتیب بر نام ابو هریره، انس بن مالک، جابر بن عبد الله انصاری، عبدالله بن عمر، معاذ، ابن اوس و الزهری در مقام راوی مشترک (اصلی و فرعی)، به وضوح از حد زمانی نشر روایت گواهی می‌دهد. بنابراین، به سبب تعدد طرق و در راستای تحلیل هرچه بهتر آنها، ضروری می‌نماید تا اسناد موجود، به صورت مجزا، در دو بخش مصادر روایی اهل سنت و نیز مهم‌ترین مجامع حدیثی شیعه مورد سنجه قرار گیرد.

۹-۱. تحلیل اسنادی روایت در مهم‌ترین مصادر روایی اهل سنت

ردیابی تحریر مذکور برای نخستین بار، در کتاب «الأم» شافعی (م. ۲۰۴ ق) (نک: شافعی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۱۸۱ و ج ۶، صص ۲۵۲ و ۲۵۵) با وجود فقدان روایت در منابع حدیثی متقدم شیعی، می‌تواند بهترین گواه بر این مدعا باشد که گزاره نام‌برده، از جمله احادیث منتقله در متون شیعی است. به همین جهت، ترتیب طرح بحث در قالب تحلیل روایت در منابع اهل سنت پیش از متون امامیه، از تقدم مذکور سرچشمه می‌گیرد. گفتنی است، پس از تألیف شافعی، می‌توان به سایر جوامع روایی همچون «المسند» طیالسی (م. ۲۰۴ ق) (نک: طیالسی، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۴۳۴) با ذکر یک طریق مسند، آن هم به لحاظ برخورداری از سلسله روات و «المصنف» صنعانی (م. ۲۱۱ ق)، با نقل سه طریق از روایت، ذیل باب «عیادة المسلم الکافر» و تحت عنوان «أقاتلهم حتی یقولوا: لا اله الا الله» (نک: صنعانی، بی‌تا، ج ۶، صص ۶۶-۶۷) و نیز دو طریق باقی‌مانده از کل طرق مرتبط با روایت در المصنف، از «کتاب اهل الکتابین» و ذیل باب «هل یقاتل اهل الشرک حتی یؤمنوا من غیر اهل الکتاب؟ و تؤخذ منهم الجزیه؟» اشاره نمود (نک: صنعانی، بی‌تا، ج ۱۰، صص ۳۲۴-۳۲۵).

مؤسس فقه حنبلی (م. ۲۴۱ ق) نیز، با یازده طریق متصل و مسند (نک: ابن حنبل، بی تا، ج ۱، ص ۱۱ و ج ۲، صص ۳۱۴ و ۳۴۵ و ۴۲۳ و ۴۳۹ و ۴۷۵ و ۴۸۲ و ۵۲۸ و ج ۳، صص ۱۹۹ و ۲۲۴ و ۳۰۰) که غالباً بر نام ابو هریره نیز مختوم گشته‌اند، در نشر روایت نقش به سزایی را از خود ایفا نموده است.

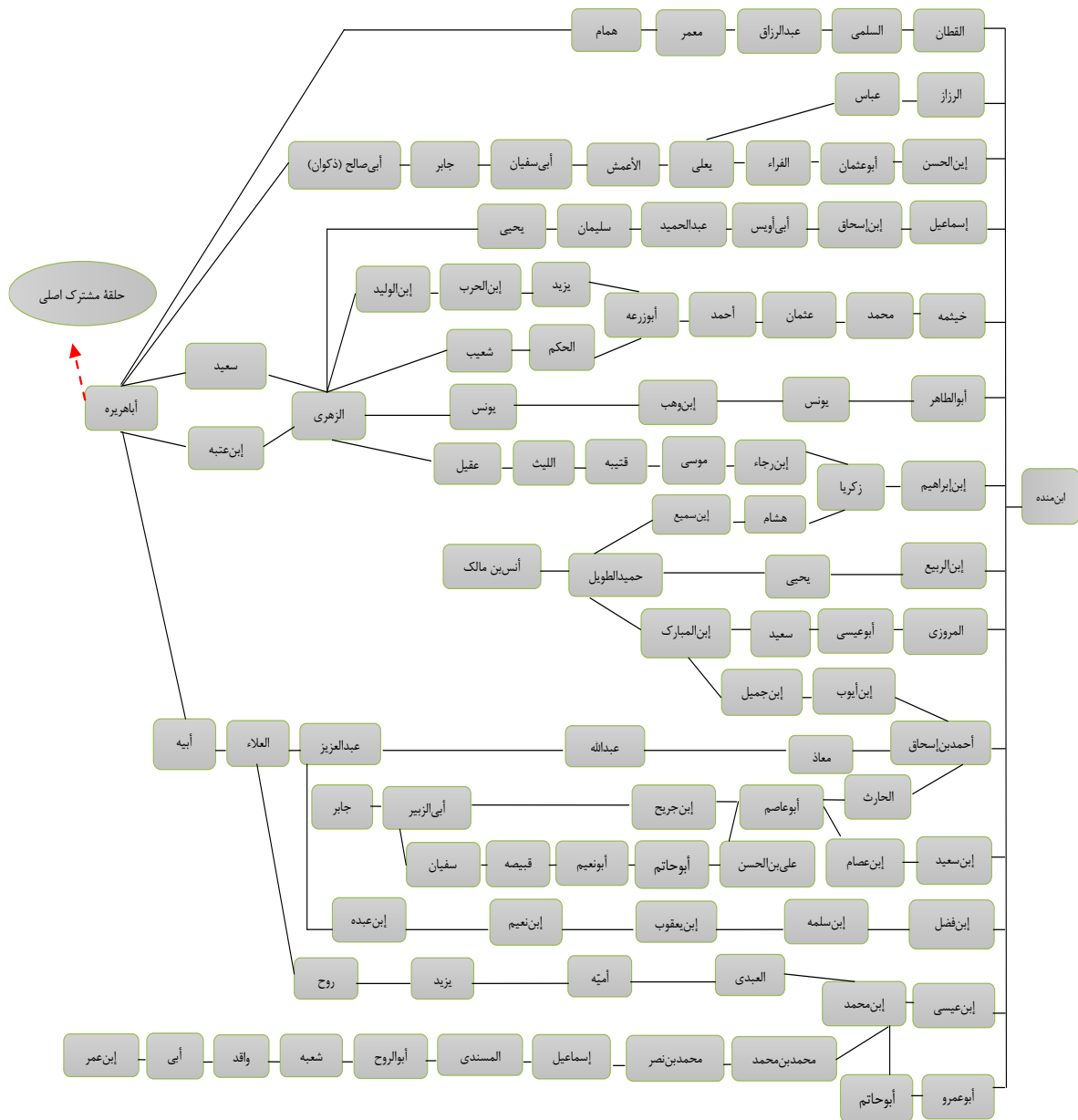
۱. ترسیم شبکه اسنادی روایات (از مسند احمد بن حنبل)

بخاری (م. ۲۵۶ ق) در «صحیح» (نک: بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، صص ۱۱ و ۱۰۲ و ۴۰۱ و ج ۲، ص ۱۰۹ و ج ۴، صص ۵-۶ و ج ۸، ص ۵۰ و ۱۴۰)، مسلم (م. ۲۶۱ ق) در «صحیح» (نک: مسلم، بی تا، ج ۱، صص ۳۸ و ۳۹)، «سنن» ابن ماجه (م. ۲۷۳ ق) (نک: ابن ماجه، بی تا، ج ۱، صص ۲۷-۲۸ و ج ۲، ص ۱۲۹۵)، ابی داود (م. ۲۷۵ ق) (نک: ابوداود، ۱۴۱۰، ج ۱، صص ۳۴۷ و ۵۹۴)، ترمذی (م. ۲۷۹ ق)، (نک: ترمذی، ۱۴۰۳، ج ۴، صص ۱۱۷-۱۱۸ و ج ۵، ص ۱۱۰) و نسائی (م. ۳۰۳ ق) (نک: نسائی، ۱۳۴۸، ج ۵، ص ۱۴ و ج ۶، صص ۴-۷ و ج ۷، صص ۷۵-۸۱ و ج ۸، ص ۱۰۹)، با بیشترین فراوانی در ذکر طرق و کثرت راویان مدلس، «شرح معانی الآثار» طحاوی (م. ۳۲۱ ق) (نک: طحاوی، ۱۴۱۶، ج ۳، صص ۲۱۳-۲۱۶)، «صحیح» ابن حبان (م. ۳۵۴ ق) (نک: ابن حبان، ۱۴۱۴، ج ۱، صص ۳۹۹ و ۴۰۱ و ۴۵۱-۴۴۹ و ۴۵۳ و ج ۱۳، ص ۲۱۵)، «الإیمان» ابن منده (م. ۳۹۵ ق) با کثرت تعدد طرق، پس از «سنن» نسائی (نک: ابن منده، ۱۴۰۶، ج ۱، صص ۱۶۲ و ۱۶۴-۱۶۹ و ۱۷۲ و ۳۵۵-۳۵۶ و ۳۵۸-۳۶۰ و ۳۸۰ و ۳۸۲ و ۵۰۸)، «سنن الکبری» بیهقی (م. ۴۵۸ ق) (نک: بیهقی، بی تا، ج ۳، صص ۹۲ و ۳۶۷ و ج ۸، صص ۱۷۶-۱۷۷) و نیز، «شرح السنة» بغوی (م. ۵۱۶ ق) (نک: بغوی، ۱۴۰۳، ج ۱، صص ۶۵ و ۶۷ و ۶۹ و ج ۵، ص ۴۸۸) از دیگر منابعی هستند که می‌توان رد پای روایت را در آنها جست‌وجو نمود.

از تلاقی طرق روایات، به سبب ترسیم شبکه اسنادی و توارری راویان در قسم فوقانی نمودارها، می‌توان به ترتیب نام‌های «ابو هریره»، «جابر»، «ابن عتبّه»، «حمید الطویل»، «أعمش»، «زهري»، «سعید بن المسیب»، «الدراوردی» و «ابو عاصم» را به عنوان حلقات مشترک اصلی و فرعی فهم نمود. گفتنی است حلقه مشترک، همان راوی‌ای است که متأخر بوده و روایاتی که از آن طریق نقل نشده را اصطلاحاً «پرش از حلقه مشترک» می‌نامند. بنابراین، «الزهري» (م. ۱۲۴ ق) به سبب برخورداری از ویژگی مذکور، حلقه مشترک این طرق احصاء می‌گردد. بر این اساس، دوره پیدایش روایت را بایستی عصر «زهري» و شرایط تاریخی زمان وی و اعتراضاتی که درباره جهاد دعوت به خلافت اسلامی، وارد می‌شده است، جستجو نمود؛ همچون اعتراضاتی که در زمان «حجاج

بن یوسف ثقفی» (م. ۹۵ ق) نسبت به جنگ‌ها و کشورگشایی‌های حکومت اموی وارد شده است (طبری، بی‌تا، ج ۶، صص ۳۸۱-۳۸۲؛ ابن اثیر، ۱۳۸۶، ج ۴، صص ۳۷۴-۳۷۵).

افزون بر مطالب پیش‌گفته، با تتبع در آثار رجالی اهل سنت، «شعبه» (ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۲، صص ۲۷۴-۲۷۵)، «ابن شهاب» (ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۴۰)، «أبو الزبیر» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۹، ص ۳۹۱)، «أبی حفصه» (نسائی، ۱۴۰۶، ص ۲۳۵)، «سفیان بن حسین» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۳۷۰)، «نعم بن حماد خزاعی» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۵۰)، «حمید الطویل» (ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۶۱۰)، «العلاء» (رازی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۳۵۸)، «یحیی بن ایوب» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۹۷)، «ابی صالح» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۴۱۷)، «یعلی» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۳۴۱)، «إبراهیم بن عبد الواحد العبسی» (مجهول)، «أبی أویس» (نسائی، ۱۴۰۶، ص ۱۵۲)، «موسی القیسی» (ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۳۰)، «الخشب» (ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۳، ص ۱۹۶) و بسیاری دیگر از روات جملگی بر تضعیف، بروز تدلیس، تقصیر و یا عدم تبیین از سوی دانشمندان رجال، محکوم‌اند. برخی از راویان نیز، همچون «یحیی» در نقل «ابن عجلان» در «المسند» ابن حنبل به سبب اشتراک و تردد میان اسامی ثقات و غیرثقه، تضعیف شده‌اند (نک: رازی، ۱۳۷۲، ج ۹، صص ۱۴۹ و ۱۹۹؛ ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۴، ص ۳۸۰؛ ابن حجر عسقلانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۲۹۷). بی‌تردید، وجود چنین افرادی در زنجیره راویان می‌تواند شروط برخی از مؤلفان منابع روایی، مبنی بر استعمال صحیح‌ترین روایات حین تدوین آثارشان را نقض بدارد (نک: مبارکفوری، ۱۴۲۲، ج ۱، صص ۳۵۰-۳۵۱).

۲. ترسیم شبکه اسنادی روایات (از الإیمان ابن منده)

۲-۹. تحلیل اسنادی روایت در مهم‌ترین مصادر روایی، فقهی و تفسیری شیعه

نحوه بازتاب روایت در مصادر شیعی، به سه شیوه ورود طرق در منابع روایی منقسم می‌گردد. نخست آنکه راوی، روایت را با سند متصل از معصوم (ع) نقل بدارد که درایه‌نگاران از آن، با عنوان «حدیث مسند» یاد نموده‌اند. در مواردی نیز، روایاتی وجود دارد

که یا فاقد سند است یا آنکه راوی، روایت را با سند ناقص از مصعوم (ع) ذکر کرده باشد که تحلیل اسنادی روایت در دو شیوه اخیر، امکان پذیر نخواهد بود. در این صورت، مؤلفان هریک از منابع، حد نهایی آغازین آن در جعل روایت مورد بحث به شمار می روند. آثاری نظیر «عیون اخبار الرضا» و «ثواب الأعمال» شیخ صدوق (م. ۳۸۱ ق) (نک: صدوق، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۶۴؛ صدوق، ۱۴۰۶، ص ۲۹۴) و «أمالی» منسوب به شیخ الطائفه (م. ۴۶۰ ق) با طریقی واحد از روایت مزبور (نک: طوسی، ۱۴۱۴، صص ۳۸۰-۳۸۱) در شمار منابعی استقرار یافته اند که سلسله روات در اسناد آن، به صورت «مسند» و «متصل به مصعوم (ع)» نقل شده است. با وجود این، به سبب عدم تقاطع گیری میان اسامی حاضر در اسناد، امکان ترسیم شبکه اسنادی این طرق میسر نخواهد بود. طرق موجود در آثار مرحوم صدوق، تنها سه راوی به نام های «الحافظ» (نک: خوبی، ۱۴۱۳، ج ۱۸، ص ۷۰)، «المتوکل» (نک: خوبی، صص ۲۹۹-۳۰۰) و «الأسدی الکوفی» (نک: نجاشی، ۱۴۱۶، ص ۳۷۳) را به دست می دهد که از سوی معدلان شیعی، با الفاظ دال بر وثوق، توصیف شده اند. حال آنکه نصی مبتنی بر توثیق و یا تضعیف سایر راویان این روایت موجود نیست. «حماد الصّینی» (نک: ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۵۹۸)، «میسر بن عبدالله» (نک: ابن حبان، بی تا، ج ۳، ص ۱۱) و «ابو هریره» در امتداد طریق موجود در تألیف «ثواب الأعمال» غالباً بر جعل، کذب و ترک حدیث متهم اند. همچنین «معاذ بن المثنی»، «مسدد»، «أبو عوانه»، ذیل طریق مذکور در تألیف شیخ طوسی نیز به استثنای «سهیل بن ذکوان» (نک: ذهبی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۲۴۲) توثیق شده اند. بنابراین، روات نامبرده، خاستگاه روایت را به حوزه حدیثی اهل سنت باز می گردانند. به علاوه، نقش «حسین بن زید» (نک: ابوالفرج اصفهانی، بی تا، ص ۳۳۱) و ارتباط او با دستگاه عباسیان، به عنوان نخستین راوی شیعه، در انتقال روایت، غیرقابل انکار است. بدین ترتیب، وجود عامل فوق (غیرامامی بودن روات) و نیز سکوت منابع رجالی، پیرامون سایر راویان، گزاره را محکوم بر ضعف نموده و از دایره روایات صحیح، موثق و حسن خارج می گردانند.

از سوی دیگر، وضوح دو خصیصه ارسال و روایات فاقد اسناد، به مثابه شیوه های موجود در انعکاس روایت را می توان در آثار «علی بن ابراهیم قمی» (م. ۳۰۷ ق) و «قاضی نعمان مغربی» (م. ۳۶۳ ق) به عنوان دو تن از مشاهیر متقدم شیعه (نک: قمی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۲؛ مغربی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۰۲)، پی جویی نمود که روایت را ضمن خطبه پیامبر اکرم (ص) در منا وارد ساخته اند. افزون بر فقدان سند، عدم اطمینان از انتساب این دو کتاب به هریک از مؤلفان، می تواند عنصری مهم در ضعف و نهایتاً، طرد روایت به شمار آید. از آن گذشته، بحث ارسال حدیث در جوامع روایی و کلامی شیعه، با لحاظ نمودن اخذ روایت از تفسیر قمی و نیز انعکاس آن توسط مولفان این آثار را نمی توان نادیده گرفت (نک: مجلسی، ۱۴۰۳، مقدمه، ج ۲۹، ص ۳۸ و ج ۳۰، ص ۳۵۱ و ج ۳۷، ص ۱۱۳ و ج ۶۵، ص ۲۴۳ و ج ۱۱۰، ص ۲۱؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۸، صص ۲۰۶-۲۰۹؛ علامه حلی، ۱۹۸۲، صص ۳۹۹ و ۵۵۵؛ بحرانی اصفهانی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۰؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۳۱، صص ۶۴ و ۶۸).

با توجه به قرائن موجود، از جمله تعهد به متن روایت نزد قدما، در قیاس با تقید بر دومین بخش روایات - سند - در نگاه متأخران و به تبع آن، نقل احادیث بدون ذکر اسناد، عدم استعمال توصیفاتی نظیر «صحیحه، موثقه و حسنه» در ذیل روایت، فقدان حدیث در متون متقدم شیعه و اثرپذیری برخی از محدثان و فقهاء از مشایخ سنی مذهب خود، همچون شیخ صدوق (نک: صدوق، ۱۴۰۳، مقدمه اثر، صص ۳۷-۶۸) و شیخ الطائفه، جملگی عواملی است که می توان شیخ طوسی را به مثابه محدثی متقدم، در اخذ روایت از مصادر روایی اهل سنت و سپس، وارد نمودن آن در حوزه فقه شیعه و گسترش آن، در حکم تصدیقات روایی در باب امر جهاد، اولین فرد تلقی نمود. در واقع، بازتاب روایت مذکور در آثار مرحوم صدوق، زمینه اعتماد و نقل آن توسط شیخ طوسی را فراهم آورده

است. پیش از آنان، شافعی (م. ۲۰۴ ق) اولین فقیهی است که در حوزه اهل سنت، گزاره مورد بحث را در اثر تألیفی خود، مورد استناد قرار داده است (شافعی، ۱۴۱۰، ج ۴، ص ۱۸۱).

در یک برآیند کلی می توان گفت، تجميع تحريه‌های گوناگون از روايت، افزون بر ارزايابی متن آن و نیز، ترسيم شبکه اسنادی و قياس میان نتايج حاصل از تحليل مشترک اسناد و متن است که می توان حد زمانی نشر روايات را به صورت دقيق مشخص و با جستار پيرامون انگيزه روايان، کاهش و افزايش متنی را آشکار نمود. نتايج حاصل از تحليل ترکیبی روايت نیز به قرار زیر است:

۱. تاريخ‌گذاري اسنادی و دلالي آن دسته از روايات که به ايراد خطبه پيامبر(ص) در منا اشاره دارد، به جهت فقدان سند در تفسير قمی - به عنوان کهن‌ترين منبع موجود - قابل پذيرش نیست.

۲. با بررسی‌های به عمل آمده، غير از روايات سببيه که اغلب راوی مشترک در آنها «نعمان» می باشد، طيف وسیعی از روايات، به «ابو هريره» مختوم گشته است. پس از وی، «زهري»، «نعمان»، «أنس» و «ابی اوس» در نقش روايان فرعی، با بیشترین اثريخشی در نشر روايت و نیز توارى روايان در قسم فوقانی نمودارها، امری محرز است.

۳. تحريه‌هایی که از ساختار اولیه روايت فاصله گرفته‌اند و دربردارنده عباراتی نظير روايات سببيه و مانعان پرداخت زکات هستند، دارای نقلی متفرد بوده و «قتبة بن سعيد» به مثابه نمونه‌ای از حلقات مشترک در این دسته از روايات، بیشترین قرابت زمانی را به مؤلفان جوامع حدیثی داشته و از عصر صحابیان نیز فاصله گرفته‌اند.

۴. بر پایه نتايج بدست آمده، در تحليل فضاي گفتمانی نشر روايت نیز، باید دانست که سبب اصلی در همانندسازی روايت، تشويق افراد به منظور شرکت در فتوحات و مشروعيت‌بخشی بر این اقدام بوده است؛ اما این احتمال که در ابتدا، حدیث به صورت غيرضابطانه نقل شده و سپس، روات نسل‌های بعدی در فرآیند مقبوليت‌بخشی، روايت را تعمداً مخدوش نقل کرده باشند، تقويت می‌یابد.

نتیجه‌گیری

از پژوهش حاضر، نتايج ذیل بدست آمد:

۱. علی‌رغم اشتراکات موجود، میان دو دانش نقدالحديث و تاريخ‌گذاري روايات، از جمله بررسی طرق مختلف، توجه به راوی مشترک، توجه به خاستگاه مکانی نشر روايت و توجه به تحريه‌های مختلف آن، کاربست شیوه ارزايابی مآثورات از نگاه صاحبان هر دو رویکرد، از نقاط افتراقی بسیاری برخوردار است. به بیان دیگر، هرچند نقادی روايات، همواره در معیت تصدیق حجیت سنت، در مقام منبعی اصیل، به منظور استخراج احکام شرعیه بوده است؛ اما این نگرش را می توان در تقابل کامل با مبانی نظری مستشرقان دانست که با نگاهی ابزارگونه بر روايات، آن را صرفاً به منظور شناخت تاريخ اسلام، حائز اهمیت می‌دانند.

۲. بر طبق مطالب مطروحه، روايت «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ...» در شمار آموزه‌ای دینی تلقی می‌گردد که نسل پس از صحابه با استناد به آن، به فتوحات و سایر اقدامات خشونت‌آمیز خلفاء، جهتی شرعی بخشیده و متعاقب آن، موجبات مدعای مستشرقان مبنی بر «خشونت‌طلبی دین اسلام» را فراهم آورده‌اند. بر این اساس، نگارندگان با محور قراردادن شبهه مذکور و بررسی بیش از ۴۰ مصدر از مصادر روایی - فقهی فریقین، به تاريخ‌گذاري روايت همت گمارده و از تحليل روايات سببيه، روشن شد تحريه‌ای که در آن «نعمان» حلقه مشترک بوده و طریق را از «ابی اوس» نقل نموده، دارای واژه پردازی‌های گوناگونی است که این ویژگی را در رواياتی که به پیش از رخداد تبوک اشاره دارد، نمی توان بازجست. از سوی دیگر، با نظر به سبب صدور حدیث، اساساً این روايت در راستای حقیقتی دیگر بیان شده و نقطه اتکای گزاره، بر اجتناب از قتل، خونریزی و تعیین حدود آن در میان مسلمانان بنا شده است.

۳. تحلیل دلالی روایت نیز، نشان از رشد فزاینده متن در مصادر متأخر دارد که حاصل توسع روایت به فراخور درخواست توجیه‌گران است. تخلیط در برداشت از فهم رایج روایت، تسامح مدونان در گردآوری احادیث و... را نیز می‌توان در رشد متنی، عواملی دخیل تلقی نمود. افزون بر آنکه از معنانشناسی واژگان موجود در روایت، نظیر «اقاتل» و «الناس»، قتال با مطلق کفار تجویز نمی‌گردد؛ زیرا این مدلول از حدیث، با آیات، سیره و باور کلامی «عصمت» در تخالف است.

۴. بازشناسی حلقات مشترک در غالب منابع اهل سنت، از جمله «زهري» و نیز، وجود شواهدی مبتنی بر ظهور اعتراضات به جهاد دعوت در عصر وی، گسترش بی‌رویه روایت را در دوره فتوحات خلفای اموی تقویت می‌نماید. وضعیت احوال روات، تنها از سوی معدلان سنی مذهب مطرح بوده و در هیچ‌یک از منابع رجالی شیعه، نصی بر توصیف آنان وارد نشده است که این خود، عاملی در ضعف اسناد به شمار می‌آید. همچنین، فقدان روایت در منابع متقدم شیعی، ارسال و یا نقل واحد از آن در متون متأخر، جملگی عناصری است که می‌تواند انتقال گزاره را توسط «شیخ صدوق» و «شیخ الطائفه» به میراث‌روایی شیعه اثبات نماید. حال آنکه تنها سه مصدر از مصادر شیعی، روایت را به صورت «مسند» بازتاب داده‌اند که با نظر به حضور روات عامه، مجدداً خاستگاه روایت به حوزه اهل سنت بازگشته است.

۵. در پژوهش حاضر، نگاه افراط‌گونه خوترینبیل در تحلیل اسناد، به شیوه تعیین حلقات مشترک و ترسیم شبکه اسنادی، اعمال گردید. این روش که عدم کفایت آن، در شناخت گزاره‌های مجعول محرز شد، از طریق ترسیم زنجیره اسناد، تا جوامع حدیثی پدید آمده در طرق متفرد، حلقه مشترک در نسل سوم یا چهارم را مشخص نماید. بر طبق نظرگاه شاخت و بینیل، چنین گزاره‌ای مجعول و به تبع آن، راوی مشترک نیز، جاعل حدیث شناخته می‌شود؛ ولی موتسکی روش مذکور را فاقد جامعیت دانسته و در تقابل آن، تحلیل رجالی راوی مشترک و افراد حاضر در زنجیره اسناد را متقن‌ترین شیوه معرفی می‌نماید.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

- آقای، سیدعلی. (۱۳۸۵). تاریخ‌گذاری روایات بر مبنای تحلیل اسناد: نقد و بررسی روش‌شناسی خوترینبیل. علوم حدیث، ۱۱(۳)، پیاپی: ۴۱، ۱۴۵-۱۶۸.
- آقای، سیدعلی. (۱۳۹۰). تاریخ‌گذاری احادیث بر مبنای روش تحلیل ترکیبی اسناد: متن: امکانات و محدودیت‌ها. صحیفه مبین، ۱۷(۲)، پیاپی: ۵۰، ۱۰۳-۱۴۲.
- ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین. (۱۴۰۵). عوالی اللئالی. تصحیح: مجتبی عراقی، دار سیدالشهداء.
- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۸۶). الکامل فی التاریخ. دار صادر.
- ابن حبان، محمد بن حبان. (بی‌تا). المجروحین من المحدثین و الضعفاء و المتروکین. تحقیق: محمود ابراهیم زاید، بی‌نا.
- ابن حبان، محمد بن حبان. (۱۴۱۴). صحیح ابن حبان. تحقیق: شعیب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة.
- ابن حبیب، محمد بن حبیب. (۱۳۶۱). المعبر. مطبعة الدائرة.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (بی‌تا). فتح الباری. دار المعرفة.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۴۱۵). تقریب التهذیب. تحقیق: مصطفی عبدالقادر عطا، دار الکتب العلمیة.
- ابن حنبل، احمد بن علی. (بی‌تا). المسند. دار صادر.
- ابن حنبل، احمد بن علی. (۱۴۲۱). مسند الإمام أحمد بن حنبل. تحقیق: شعیب الأرنؤوط و عادل مرشد، مؤسسة الرسالة.
- ابن عربی، محمد بن عبد‌الله. (بی‌تا). أحکام القرآن. تحقیق: محمد عبدالقادر عطا، دار الفکر.
- ابن ماجة قزوینی، محمد بن یزید. (بی‌تا). سنن ابن ماجة. تحقیق: محمدفؤاد عبدالباقی، دار الفکر.
- ابن منده، محمد بن اسحاق. (۱۴۰۶). الإیمان. تحقیق: علی بن محمد بن ناصر الفقیهی، مؤسسة الرسالة.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. تصحیح: جمال‌الدین میردامادی، دار الفکر.

- ابن هشام، عبدالملک. (۱۳۸۳). السيرة النبوية. تحقیق: محمد محی‌الدین عبدالحمید، بی‌نا.
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین. (بی‌تا). مقاتل الطالبیین. بی‌نا.
- ابوداود سجستانی، سلیمان بن اشعث. (۱۴۱۰). سنن أبی داود. تحقیق: سعید محمد اللحام، دار الفکر.
- احمدی، محمدمحسن. (۱۳۹۷). مطالعات حدیثی و زبان‌شناسی تاریخی. دانشگاه قم.
- بحرانی اصفهانی، عبد الله بن نور الله. (۱۳۸۲). عوالم العلوم و المعارف الأحوال. مؤسسة الإمام المهدي (عج).
- بخاری، محمد بن اسماعیل. (۱۴۰۱). صحیح البخاری. دار الفکر.
- بروجردی، آقاحسین. (۱۳۸۶). جامع احادیث الشيعة. فرهنگ سبز.
- بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۰۳). شرح السنة. تحقیق: شعيب الأرناؤوط و محمد زهير الشاويش، المكتبة الإسلامية.
- بلاغی، محمدجواد. (۱۴۳۱). الرحلة المدرسية. تحقیق: محمدالحسون، مركز العالي للعلوم و الثقافة الإسلامية.
- بيهقي، احمد بن الحسين. (بی‌تا). السنن الكبرى. دار الفکر.
- بيهقي، احمد بن الحسين. (۱۴۰۵). دلائل النبوة. تحقیق: عبدالمعطي قلجی، دار الكتب العلمية.
- پارسا، فروغ. (۱۳۸۸). حديث در نگاه خاورشناسان - بررسی و تحليل مطالعات حديث‌شناختی هارالد موتسکی، دانشگاه الزهراء (س).
- پورت، جان‌دیون. (۱۳۳۴). عذر تقصیر به پیشگاه محمد و قرآن. ترجمه: سيدغلامرضا سعیدی، شرکاء.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۰۳). سنن الترمذی. تحقیق: عبدالرحمن محمد عثمان، دار الفکر.
- جوادی‌آملی، عبدالله. (۱۳۸۷). اصول حاکم بر روابط بین الملل نظام اسلامی. حکومت اسلامی، ۱۳(۲)، ۵-۳۶.
- حسن‌بیگی، علی. (۱۳۹۶). جایگاه و نقش باورهای کلامی در نقد حدیث و آسیب‌های آن. مطالعات فهم حدیث، ۳(۲)، پیاپی: ۶، ۱۲۳-۱۴۳.
- <https://doi.org/10.30479/mfh.2017.1164>
- حسن‌بیگی، علی؛ دست‌رنج، فاطمه و احمدی، فاطمه. (۱۴۰۰). بررسی نقش رویدادها بر پدیداری حدیث؛ مطالعه موردی: فتوحات صدر اسلام و روایت «أمرت أن أقاتل الناس...». مطالعات تاریخی جنگ، ۵(۴)، پیاپی: ۱۸، ۱۱۹-۱۴۰.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25887033.1401.5.4.6.1>
- خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۳). معجم رجال الحديث. بی‌نا.
- دارمی، عبدالله بن رحمن. (۱۳۴۹). سنن الدارمی. مطبعة الحديثية.
- ذهبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۲). میزان الاعتدال. تحقیق: علی محمد البجای، دار المعرفة.
- رازی، ابن ابی حاتم. (۱۳۷۲). الجرح و التعديل. دار احیاء التراث العربی.
- رضا، محمدرشید. (۱۹۹۰). التفسير القرآن الحكيم (تفسير المنار). الهيئة المصرية العامة للكتاب.
- رفعت، احمد. (۲۰۱۴). النبی المسلح، الوثائق السرية للحركات الإسلامية في مصر. بی‌نا.
- ریعان، معصومه. (۱۳۹۵). تاریخ‌گذاری احادیث مذمت حضور اجتماعی زنان در منابع فقیهین بر اساس روش ترکیبی تحلیل اسناد و متن. رساله دکتری، رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم.
- شاخت، یوزف. (۱۳۹۳). ارزیابی تاریخ‌گذاری احادیث. ترجمه: سیدعلی آقایی. حکمت.
- شافعی، محمد بن ادریس. (۱۴۱۰). الأم. دار المعرفة.
- شهیدثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۲۲). روض الجنان. بوستان کتاب.
- شیری، مرجان و نیل‌ساز، نصرت. (۱۳۹۹). واکاوی قواعد مشترک در شیوه‌های نقد حدیث مسلمانان و روش‌های تاریخ‌گذاری روایات خاورشناسان. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، ۲۶(۱)، پیاپی: ۶۷، ۲۵۱-۲۸۲.
- شیرین‌کار موحد، محمد و اکبری، محسن. (۱۳۹۵). بازخوانی آراء مفسران سده اخیر در آیات جهاد. مطالعات تفسیری، ۷(۳)، پیاپی: ۲۷، ۴۵-۶۶.
- صالحی نجف‌آبادی، نعمة الله. (۱۳۸۲). جهاد در اسلام. نی.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۳۷۸). عیون أخبار الرضا علیه السلام. تحقیق: مهدی لاجوردی، جهان.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۳). معانی الأخبار. تحقیق: علی اکبر غفاری، دفتر انتشارات اسلامی.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۴۰۶). ثواب الأعمال و عقاب الأعمال. دار الشریف الرضی.
- صدوق، محمد بن علی. (۱۳۷۲). ترجمه عیون أخبار الرضا(ع). مترجم: علی اکبر غفاری و حمیدرضا مستفید، صدوق.
- صنعانی، عبدالرزاق. (بی‌تا). المصنف. تعلیق: حبیب الرحمن الأعظمی، منشورات المجلس العلمي.
- طبری، محمد بن جریر. (بی‌تا). تاریخ الطبری. مؤسسة الأعلمی للطبوعات.
- طحاوی، احمد بن محمد. (۱۴۱۶). شرح معانی الآثار. تحقیق: محمد زهری النجار، دار الكتب العلمية.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴). الأملی. دار الثقافة.

- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۲۰). الخلاف. تحقیق: سیدعلی خراسانی و سیدجواد شهرستانی و مهدی نجف، مؤسسه النشر الإسلامی. طرابلس، سلیمان بن داود. (۱۴۱۹). مسند أبی داود الطیالسی. تحقیق: محمد بن عبدالمحسن التركي، دار الهجرة. علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۹۸۲). نهج الحق و كشف الصدق. دار الكتب اللبنانی. علامه حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۴). تذكرة الفقهاء. مؤسسة آل البيت (ع) لإحياء التراث. عینی، بدرالدین محمود. (بی تا). عمدة القاری. دار إحياء التراث العربی. فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). العین. هجرت. فرهنگدپور، فهیمه و شاهسون، علی اصغر. (۱۳۹۸). بررسی تاریخی جهاد ابتدایی در عصر رسول خدا (ص). تاریخ اسلام و ایران، ۲۹(۴۱)، پیاپی: ۱۳۱، ۹۱-۱۱۶. <https://doi.org/10.22051/hii.2019.3177> قاسمپور، محسن و شیرین کار موحد، محمد. (۱۳۹۶). بررسی سندی و دلالتی حدیث «أَمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ...». پژوهش های قرآن و حدیث، ۵۰(۱)، ۱۰۱-۱۲۱. <https://doi.org/10.22059/jqst.2017.225788.668797> قمی، علی بن ابراهیم. (۱۴۰۴). تفسیر القمی. تحقیق: طیب موسوی جزائری، دار الكتاب. کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. تصحیح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، دار الكتب الإسلامية. گلدزیهر، ایگناس. (۱۹۴۶). العقيدة و الشريعة فی الإسلام. دار الرائد العربی. گلدزیهر، ایگناس؛ شاخت، یوزف و فان اس، موتسکی. (۱۳۹۳). تاریخ گذاری حدیث: روش ها و نمونه ها. به کوشش: سید علی آقایی، حکمت. مامقانی، عبدالله. (۱۴۲۸). مقیاس الهدایة فی علم الدراية. تحقیق: محمدرضا مامقانی، دلیل ما. مبارکفوری، عبدالسلام. (۱۴۲۲). سيرة الإمام البخاری. تحقیق: عبدالعلیم بن عبدالعظیم البستری، دار العلم الفوائد. متانت پور، محمدتقی. (۱۳۹۳). نقد دیدگاه مستشرقان درباره غزوات پیامبر (ص). تاریخنامه خوارزمی، ۲(۱)، پیاپی: ۵، ۱۰۱-۱۳۰. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الأنوار. دار إحياء التراث العربی. محمد عویس، منصور. (۱۳۸۶). جنگ های روانی پیامبر اعظم. ترجمه: احمد بادکوبه؛ رضایی، علی اکبر و ناجی رضا، جهاد دانشگاهی. مسلم بن حجاج نيسابوری. (بی تا). صحيح مسلم. دار الفكر. معارف، مجید و شفیعی، سعید. (۱۳۹۴). درآمدی بر مطالعات حدیثی در دوران معاصر. سمت. مغربی، قاضی نعمان. (۱۳۸۵). دعائم الإسلام. تحقیق: آصف فیضی، مؤسسة آل البيت (ع). موتسکی، هارالد. (۱۳۸۴). حدیث پژوهی در غرب مقدمه ای در باب خاستگاه و تطور حدیث. علوم حدیث، ۱۰(۳-۴)، پیاپی: ۳۷-۳۸، ۳-۳۱. موتسکی، هارالد. (۱۳۹۰). حدیث اسلامی، خاستگاه ها و سیر تطور. ترجمه: مرتضی کریمی نیا، دار الحدیث. نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۱۶). رجال النجاشی. تحقیق: سیدموسی شبیری زنجانی، مؤسسة النشر الإسلامی. نسائی، احمد بن شعيب. (۱۳۴۸). سنن النسائي. دار الفكر. نسائی، احمد بن شعيب. (۱۴۰۶). الضعفاء و المتروكين. دارالمعرفة. نوری، حسین بن محمدتقی. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. مؤسسة آل البيت (ع). واقدی، محمد بن عمر. (۱۴۰۵). المغازی. تحقیق: مارسدن جونس، دانش اسلامی. هیوم، رابرت ارنست. (۱۳۶۹). ادیان زنده جهان. ترجمه: عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب. (بی تا). تاریخ یعقوبی. دار صادر.

References

The Holy Quran.

- Abdul Mohammadi, Hossein. (2012). A Critique of the Views of Orientalists Regarding the Role of Jihad in the Spread of Islam (During the Era of the Prophet Muhammad (peace be upon him). *Scientific Research Quarterly of Islamic History, Culture, and Civilization*, 3(7), 26-7. [In Persian]
- Abu al-Faraj al-Isfahani, Ali ibn al-Hossein. (n.d.). *Maqatil al-Talibiyyin*. n.p. [In Arabic]
- Abu Dawood al-Sijistani, Sulayman bin Ash'ath. (2009). *Sunan Abu Dawood* (edited by Sa'id Muhammad al-Lahham). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ahmadi, Fatemeh. (2021). *Dating the Hadith "I Was Commanded to Fight the People."* Master's Thesis, Quran and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Humanities, Arak University. [In Persian]

- Ahmadi, Mohammad Mohsen. (2018). *Hadith Studies and Historical Linguistics*. Qom University. [In Persian]
- Allameh Hilli, Hasan bin Yusuf. (1982). *The Path of Truth and the Discovery of Truth*. Dar Al-Kutub Al-Lubnani. [In Arabic]
- Allameh Hilli, Hasan bin Yusuf. (1995). *Tadhkirat Al-Fuqaha*. Al-e Bayt Institute (peace be upon him) for the Revival of Heritage. [In Arabic]
- Aqa'i, Seyed Ali. (2006). Dating Narrations Based on Isnad Analysis: A Critique and Review of Khutayr Ibnbal's Methodology. *Hadith Sciences*, 11(3), 145-168. [In Persian]
- Aqa'i, Seyed Ali. (2011). Dating Hadiths Based on the Combined Analysis Method of Isnad and Text: Possibilities and Limitations. *Sahifeh Mobin*, 17(2), 103-142. [In Persian]
- Ayni, Badr al-Din Mahmoud. (n.d.). *Umdat Al-Qari*. Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Baghaei, Hossein bin Mas'oud. (2022). *Sharh al-Sunnah* (edited by Shu'ayb al-Arna'ut and Mohammad Zuhair al-Shawish). Al-Maktabah al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Bahrani Isfahani, Abdullah bin Noor Allah. (2003). *Awalim al-Uloom wa al-Ma'arif al-Ahwal*. Imam Mahdi Foundation. [In Arabic]
- Balaghi, Mohammad Javad. (2012). *AL-rahla al-Madraseyya* (edited by Mohammad al-Hassan). The Higher Center for Islamic Sciences and Culture. [In Arabic]
- Bayhaqi, Ahmad ibn al-Hossein. (n.d.). *Al-Sunan al-Kubra*. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Bayhaqi, Ahmad ibn al-Hossein. (2004). *Dalail al-Nubuwwah* (edited by Abdul-Mu'ti Qalaji). Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Borujerdi, Aqa Hossein. (2007). *Comprehensive Hadiths of the Shia*. Sabz Cultural Foundation. [In Arabic]
- Bukhari, Mohammad bin Ismail. (2021). *Sahih al-Bukhari*. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Darimi, Abdullah ibn Rahman. (1970). *Sunan al-Darimi*. Al-Hadithiyyah Press. [In Arabic]
- Dhahabi, Mohammad bin Ahmad. (2003). *Mizan al-I'tidal* (edited by Ali Muhammad al-Bajawi). Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (2028). *Al-Ayn Hijrat*. [In Arabic]
- Farahmandpour, Fahimeh, & Shahsavan, Ali Asghar. (2019). A historical review of initial jihad in the era of the Prophet (peace be upon him). *History of Islam and Iran*, 29(41), 91-116. [In Persian] <https://doi.org/10.22051/hii.2019.3177>.
- Ghasempour, Mohsen, & Shirin-Kar Movahed, Mohammad. (2017). A documentary and interpretative study of the hadith "I Was Commanded to Fight the People...". *Quran and Hadith Researches*, 5(1), 101-121. [In Persian] <https://doi.org/10.22059/jqst.2017.225788.668797>
- Goldziher, Ignaz. (1946). *The Creed and Law in Islam*. Dar Al-Ra'id Al-Arabi. [In Arabic]
- Goldziher, Ignaz, Schacht, Joseph, & van Ess, Josef. (2014). *Dating Hadith: Methods and Examples* (edited by Sayyid Ali Aqae). Hikmat. [In Persian]
- Hasan Beigi, Ali. (2017). The Place and Role of Theological Beliefs in Hadith Critique and Its Impacts. *Studies in Understanding Hadith*, 3(2), 123-143. [In Persian] <https://doi.org/10.30479/mfh.2017.1164>
- Hassan Beigi, Ali, Dast Ranj, Fatemeh, & Ahmadi, Fatemeh. (2021). Examining the Role of Events in the Emergence of Hadith: A Case Study of the Conquests of Early Islam and the Narration "I Was Commanded to Fight the People...", *Historical Studies of War*, 5(4), 119-140. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25887033.1401.5.4.6.1>
- Hume, Robert Ernest. (1990). *The Living Religions of the World* (translated by Abdul Rahim Ghawahi). Office for the Publication of Islamic Culture. [In Persian]
- Ibn Abi Jumhur, Mohammad bin Zain al-Din. (2004). *Al-Awali al-Layali* (edited by Mojtaba Iraqi). Dar al-Sayyid al-Shuhada. [In Arabic]
- Ibn Arabi, Muhammad bin Abdullah. (n.d.). *Ahkam al-Quran* (edited by Muhammad Abdul Qadir Atta). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Athir, Ali bin Mohammad. (2007). *Al-Kamil fi al-Tarikh*. Dar al-Sader. [In Arabic]
- Ibn Habib, Mohammad bin Habib. (1982). *Al-Muhabber*. Al-Da'irah Press. [In Arabic]
- Ibn Hajar al-Asqalani, Ahmad bin Ali. (n.d.). *Fath al-Bari*. Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Ibn Hajar al-Asqalani, Ahmad bin Ali. (1995). *Taqrib al-Tahdhib* (edited by Mustafa Abdul Qadir Atta). Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Hanbal, Ahmad bin Ali. (n.d.). *Al-Musnad*. Dar al-Sader. [In Arabic]
- Ibn Hanbal, Ahmad bin Ali. (2001). *Musnad Imam Ahmad ibn Hanbal* (edited by Shu'ayb al-Arna'ut and Adel Murshid). Al-Maktabah al-Islamiyyah. [In Arabic]

- Ibn Hibban, Mohammad bin Hibban. (n.d.). *Al-Majruhīn min al-Muhaddithīn wa al-Du'afa wa al-Matrukin* (edited by Mahmoud Ibrahim Zayed). n.p. [In Arabic]
- Ibn Hibban, Mohammad bin Hibban. (1994). *Sahih Ibn Hibban* (edited by Shu'ayb al-Arna'ut). Al-Maktabah al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Ibn Hisham, Abdul Malik. (2004). *Al-Sirah al-Nabawiyyah* (edited by Mohammad Muhyiddin Abdul Hamid, n.p. [In Arabic]
- Ibn Majah Qazwini, Mohammad bin Yazid. (n.d.). *Sunan Ibn Majah* (edited by Muhammad Fuad Abd al-Baqi). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Manda, Mohammad bin Ishaq. (2006). *Al-Iman* (edited by Ali ibn Mohammad bin Nasser al-Faqihi). Al-Maktabah al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Ibn Manzur, Mohammad bin Mukarram. (1994). *Lisan al-Arab* (edited by Jamal al-Din Mir Damadi). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Jawadi Amoli, Abdullah. (2008). Principles Governing International Relations in the Islamic System. *Islamic Government*, 13(2), 5-36. [In Persian]
- Khoei, Seyyed Abol Qasem. (1993). *Al-Mu'jam fi Rijal al-Hadith*. n.p. [In Arabic]
- Kolayni, Mohammad bin Ya'qub. (2022). *Al-Kafi* (edited by Ali Akbar Ghafari and Muhammad Akhundi). Dar Al-Kutub Al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Ma'arif, Majid, & Shafiei, Saeed. (2015). *An Introduction to Hadith Studies in Contemporary Times*. Samt. [In Persian]
- Maghrebi, Qazi Na'man. (2006). *Da'a'im Al-Islam* (edited by Asif Faizi). Al-e Bayt Institute. [In Arabic]
- Majlisi, Mohammad Baqir. (2021). *Bihar Al-Anwar*. Dar Ihya Al-Turath Al-Arabi. [In Arabic]
- Mamaqani, Abdullah. (2007). *Miqbas Al-Hidayah in the Science of Hadith* (edited by: Mohammad Reza Mamaqani). Daleel Ma. [In Arabic]
- Matanatpour, Mohammad Taqi. (2014). A Critique of the Views of Orientalists about the Battles of the Prophet (peace be upon him). *Khorazmi Historical Journal*, 2(1), 101-130. [In Persian]
- Mohammad Ovais, Mansour. (2007). *The Psychological Warfare of the Prophet Muhammad* (translated by Ahmad Badkoubbeh; Rezaei, Ali Akbar and Najie Reza). Jihad University. [In Persian]
- Motski, Harald. (2005). Hadith Studies in the West: An Introduction to the Origins and Evolution of Hadith. *Hadith Sciences*, 10(3 and 4), 3-31. [In Persian]
- Motski, Harald. (2011). *Islamic Hadith: Origins and Development* (translated by Morteza Karimi Nia). Dar Al-Hadith. [In Persian]
- Mubarakfour, Abdul Salam. (2001). *The Life of Imam Al-Bukhari* (edited by Abdul Aleem bin Abdul Azim Al-Basri). Dar Al-Ilm Al-Fawaid. [In Arabic]
- Muslim bin Hajjaj Al-Nisaburi. (n.d.). *Sahih Muslim*. Dar Al-Fikr. [In Arabic]
- Najashi, Ahmad bin Ali. (1996). *Rijal al-Najashi* (edited by Sayyid Mousa Shabiri Zanjani). Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Nesa'i, Ahmad bin Shu'ayb. (1969). *Sunan al-Nesa'i*. Dar Al-Fikr. [In Arabic]
- Nesa'i, Ahmad bin Shu'ayb. (1986). *Duafa va al-Majruhin*. Dar Al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Noori, Hossein bin Mohammad Taqi. (1988). *Mustadrak Al-Wasa'il and Mustanbat Al-Masa'il*. Al-e Bayt Institute. [In Arabic]
- Parsa, Forough. (2009). *Hadith in the Eyes of Orientalists: A Review and Analysis of Harald Motzki's Hadith Studies*. Al-Zahra University. [In Persian]
- Port, John Dion. (1955). *An Apology Before Muhammad and the Quran* (translated by Seyed Gholamreza Saidi). Shuraka. [In Persian]
- Qomi, Ali bin Ibrahim. (2021). *Al-Qomi Interpretation* (edited by Tayeb Mousavi Jazayeri). Dar Al-Kitab. [In Arabic]
- Rafat, Ahmad. (2014). *The Armed Prophet: The Secret Ties of Islamic Movements in Egypt*. n.p. [In Arabic]
- Rayan, Masoumeh. (2016). *Dating Hadiths Condemning Women's Social Presence in the Sources of Both Groups Based on a Combined Method of Document and Text Analysis*. Doctoral Dissertation, Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Knowledge, Qom University. [In Persian]
- Razi, Ibn Abi Hatim. (1993). *Al-Jarh wa al-Ta'dil*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Reza, Mohammad Rashid. (1990). *Al-Manar Interpretation*. Egyptian General Authority for Books. [In Arabic]

- Sadouq, Mohammad bin Ali. (1993). *Translation of The Eyes of the News of Al-Ridha (peace be upon him)* (translated by Ali Akbar Ghafari and Hamid Reza Mostafid). Sadouq. [In Persian]
- Sadouq, Mohammad bin Ali. (1999). *Oyoun Akhbar al-Ridha (peace be upon him)* (edited by: Mahdi Lajvardi). Jahān. [In Arabic]
- Sadouq, Mohammad bin Ali. (2021). *Mani al-Akhbar* (edited by Ali Akbar Ghafari). Islamic Publishing Office. [In Arabic]
- Sadouq, Mohammad bin Ali. (2022). *Thavab al-Amal va Iqab al-Amal*. Dar Al-Sharif Al-Razi. [In Arabic]
- Salehi Najafabadi, Nematullah. (2003). *Jihad in Islam*. Ney. [In Persian]
- Sanaani, Abdul Razzaq. (n.d.). *Al-Musannaf* (interpreted by Habib Al-Rahman Al-A'zami). Scientific Council Publications. [In Arabic]
- Schacht, Joseph. (2014). *Evaluating the Dating of Hadiths* (translated by Seyed Ali Aqa'i). Hikmat. [In Persian]
- Shafi'i, Mohammad bin Idris. (2009). *Al-Um*. Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- Shahid Thani, Zain al-Din bin Ali. (2001). *Rawdat al-Janan*. Bustan Book. [In Arabic]
- Shiri, Marjan, & Neilsaz, Nasrat. (2020). An Analysis of Common Rules in the Methods of Hadith Criticism among Muslims and the Dating Methods of Orientalist Narrations. *Historical Studies of the Quran and Hadith*, 26(1), 251-282. [In Persian]
- Shirin-Kar Movahhed, Mohammad, & Akbari, Mohsen. (2016). A Re-examination of the Views of Contemporary Interpreters on the Verses of Jihad. *Interpretive Studies*, 7, 45-66. [In Persian]
- Tabari, Mohammad bin Jarir. (n.d.). *The History of Tabari*. Al-Alami Foundation for Publications. [In Arabic]
- Tahaawi, Ahmad bin Mohammad. (1995). *Sharh Mani al-Athar* (edited by Mohammad Zahri Al-Najjar). Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Tayalisi, Sulaiman bin Dawood. (1998). *Musnad Abi Dawood Al-Tayalisi* (edited by Mohammad bin Abdul Mohsen Al-Turki). Dar Al-Hijr. [In Arabic]
- Tirmidhi, Mohammad bin Isa. (2022). *Sunan al-Tirmidhi* (edited by Abdul Rahman Mohammad Othman). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Tusi, Mohammad bin Hassan. (1994). *The Amali*. Dar Al-Thaqafa. [In Arabic]
- Tusi, Mohammad bin Hassan. (1999). *Al-Khilaf* (edited by Sayyid Ali Khorasani, Sayyed Jawad Shahrastani and Mahdi Najaf). Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Waqidi, Mohammad bin Umar. (1985). *Al-Maghazi* (edited by Marsden Jones). Islamic Science. [In Arabic]
- Ya'qubi, Ahmad bin Abi Ya'qub. (n.d.). *The History of Al-Ya'qubi*. Dar Sadr. [In Arabic]